

MÂLİKÎ FIKİH USÛLÜNÜN
TARİHSEL SÜRECİ
THE HISTORICAL PROCESS OF MÂLİKÎ FİQH
METHODOLOGY

HAFSA KEŞGİN

[Uzman Vaiz. Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, İslam Hukuku Anabilim Dalı
Expert Preacher. Dr., Directorate of Religious Affairs, Department of Fıqh,
Bursa / Turkey
hafsasenses@hotmail.com
<http://orcid.org/0000-0003-3603-7422>]

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received: 17 Nisan/April 2020
Kabul Tarihi / Accepted: 16 Mayıs/May 2020
Yayın Tarihi / Published: 20 Haziran/june 2020
Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran/June
Yıl / Year: 2020 *Sayı – Issue:* 48 *Sayfa / Pages:* 505-535

Atıf/Cite as: Keskin, Hafsa. “Mâlikî Fıkıh Usûlünün Tarihsel Süreci - The Historical Process of Mâlikî Fıqh Methodology”. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Ondokuz Mayıs University Review of the Faculty of Divinity 48 (Haziran/June 2020): 505-535.
<https://doi.org/10.17120/omuifd.721948>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://dergipark.gov.tr/omuifd>

Copyright © Published by Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi – Ondokuz Mayıs University, Faculty of Divinity, Samsun, Turkey. All rights reserved.

Mâlikî Fıkıh Usûlünün Tarihsel Süreci

Öz: Usûl ilminin ortaya çıkmasından sonra her mezhebin kendine özgü bir usûl anlayışı oluşmuştur. Fakihlerin farklı usûl anlayışları temelinde farklı usûller ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Mâlikî usûlü de usûl eserlerinin telif ve tedvîn edildiği erken dönemlerde eserlerini vermiştir. İmâm Mâlik'in usûle dair bir eseri mevcut olmasa da fetvâ, fıkıh ve hadisleri topladığı *el-Muvattâ* isimli telifi söz konusu usûl faaliyetlerinin temel dayanağı olmuştur. Mâlikî mezhebinde ortaya çıkan Medîne, Mısır, Irâk ve Endülüs ekollerinin farklı bakış açıları usûl ilmine de etki etmiş ve her ekol kendi düşünceleri çerçevesinde eserler ortaya koymuşlardır. İlk usûl çalışmaları Irâk merkezli olmuş daha sonra Endülüs ulemâsı üzerinden gelişme çağı yaşanmış, Mısır ekolü ise Mâlikî usûlünün klasik dönemini şekillendirmiştir. Söz konusu bu süreçlerde fukahâ ve memzûc metod kullanılmış olsa da ağırlıklı olarak mütekellimîn metodu çerçevesinde bir telif geleneği oluşturulmuştur. Usûl anlayışı bakımından ise temel karakteristiği cedel ve hilâf olan Irâk Mâlikî usûl anlayışı, söz konusu bu anlayışa karşı duruş sergileyen Endülüs usûl anlayışı ve bu iki metodu mezceden Mısır usûl anlayışı etken olmuştur. Nihâyi süreçte Irâk'ın etkisinde kalan ve Irâk metodunu esas alan Endülüs usûl ekolü ve Mısır usûl anlayışı mezhepteki hâkimiyetini devâm ettiren iki temel ekol olmuştur. Modern dönemde ise klasik usûl anlayışından çok farklı makâsîd temelli bir usûl anlayışı hâkim olmuştur. Bu makalede Mâlikî usûl ilminin geçirdiği bu dönemlerin kendine has özellikleri ve tarihsel süreci ele alınarak Mâlikî usûlünün gelişim seyrine dair bütüncül ve genel bir resim ortaya konulacaktır.

Anahtar Sözcükler: Fıkıh, Mâlikî, Usûl, Mütekellimîn, İmâm Mâlik

The Historical Process of Mâlikî Fıqh Methodology

Abstract: After the emergence of methodology, each sect created an original methodology. Different methods emerged on the basis of different conceptions of the fuqaha in terms of method. In this context, Mâlikî methodology made publications in the early periods of compilation and codification of methodology works. Although Imam Malik does not possess any methodological works, his compilation titled *el-Muvattâ* in which the fatwa, fiqh, and hadith are compiled forms the basis for these methodology activities. The different perspectives of Medina, Egypt, Iraq, and Andalusia schools which emerged in the Malikian sect also affected the methodology of each school,

and each school produced works within the framework of their own thoughts. The first methodological works were centered in Iraq and then an era of development through the Andalusian scholarship was observed, while the Egyptian school shaped the classical period of the Maliki methodology. Although the fuqaha and combined method were used in these processes, a compilation tradition was created mainly within the framework of the mutakallamin method. The Iraq Maliki methodology of which the basic characteristic is debate and opposition in terms of methodology, Andalusia methodology which contradicts with this approach, and Egypt methodology which fuses these two methods have been effective. The Andalusian methodology school and the Egyptian methodology which remained under the influence of Irâq in the final process and based on the Irâq methodology were the two main schools that continued their dominance in the sect. In the modern era, a maqasid-based methodology, which is very different from the classical method, became dominant. In the present article, a holistic and overall picture of the development course of the Maliki methodology will be presented while considering the peculiar features and historical process of these periods of the Maliki methodology.

Keywords: Fıqh, Maliki, , Methodology, Mutakallamin, Imam Malik

Giriş

H. Peygamber'in vefatından sonra İslâm'ın farklı beldele yayılmasıyla birlikte değişik toplum, kültür ve medeniyet yapılarıyla karşılaşılması dini-hukukî alana dair farklı sorunları da beraberinde getirmiştir. H. Peygamber döneminde var olan ilim ehli de dini anlatmak üzere farklı farklı beldele gitmişler ve bu bölgelerde dini anlatmanın yanında ilim meclislerinde ders vermişlerdir.¹ Bu sürecin sonucunda Basra, Kûfe, Bağdat, Mısır ve Medîne gibi birçok ilim merkezi ortaya çıkmıştır. Bu dönemde/h. II. asır amaç bir metin ortaya koymak değil problemlere çözüm üretmektir. Bu bağlamda Medîne ilim meclisinin en önemli temsilcisi ise İmâm Mâlik (ö. 179/795) olmuştur. İmâm Mâlik kendisine sorulan sorulara cevap vererek bu cevapları, fıkhi faaliyetleri ve hadisleri *el-Muvattâ*

¹ Asım Cüneyd Köksal-İbrahim Kâfi Dönmez, "Usûl-i fıkıh", *Türkiye Diyânet Vakfı Ansiklopedisi* (Erişim Tarihi 18 Mart 2020).

isimli bir eserde telif etmiştir. Mezhebe dair usûl kuralları ise söz konusu bu telif üzerinden çıkarılmıştır. Bu dönemde usûle dair kaleme alınan tek eser İmâm Şâfi'î'nin (ö. 204/820) *er-Risâle*'sidir. Onun dışındaki diğer mezhep imâmlarının bu şekilde usûle dair bir eseri mevcut değildir. İmâm Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve İmâm Mâlik her ne kadar bu konuda bir eser vermeseler de verdikleri hükümlerde belli bir usûlü takip ettikleri görülmektedir. Bu usûl daha sonra mezhep müntesipleri tarafından tespit edilmiştir.²

Mâlikî mezhep usûlünde İbnü'l-Kassâr (ö. 397/1007) ve Bakillânî'nin (ö. 403/1013) dönemine kadar yazılı bir metne ulaşılamaz. Bazı metinlerin kaleme alındığı ifade edilse de söz konusu çalışmalar günümüze ulaşmamıştır.³ Mâlikî usûl tarihinde özellikle Irâk Mâlikî ekolünün usûl ilminin ilk ortaya çıkmaya başladığı dönemlerdeki mesâileri zikre değerlidir.⁴ İbnü'l-Kassâr'ın *et-Takrîb* isimli eseri Şâfi'î'den sonra usûl alanında verilmiş ikinci eser niteliğindedir. Irâk Mâlikî ekolünün kendine has bir usûl anlayışı ortaya çıkmıştır. Bulunduğu konum gereği karışık bir yapıya sahip olan Irâk, cedel ve hilâfa dayalı bir usûl anlayışını esas almıştır.⁵ Gelişme döneminde etkin olan ekol ise söz konusu kelâm, cedel, mantığa aykırı bir tavır sergileyen Endülüs olmuştur.⁶ Ancak Bâcî ile birlikte Doğu'nun cedel ve hilâf tekniği Endülüs'e girmiş bundan sonraki dönemde usûl eserleri bu teknik üzerinden verilmiştir.⁷ Klasik dönemde ise usûl

² Muhammed, Ebû Zehrâ, *Mâlikî: Hayâtühû, 'asruhû, arâuhû ve fikhuhû*, (yy.:Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, ts.), 271-272.

³ Söz konusu bu eserlerin ilk eserler olduğuna dair bkz. Alhasan Ambarek Eshteiwi Ahmed, *Mâlikî Usûlündeki İhtilâfların Furû'daki Sonuçları*, (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 25; İbnü'l-Kassâr, *Mukaddime fi 'usûli'l-fikh*, nşr. Mustafâ Mahdûm, (Riyâd: Dâru'l-Mu'allime, 1420/1999), 77.

⁴ İlk usûl çalışmalarının Irâk ekolü tarafından verilmesine dair bkz. Eyüp Sait, Kaya, "Mâlikî Mezhebi", *Türkiye Diyânet Vakfı Ansiklopedisi*, (Erişim Tarihi 26 Mart 2020).

⁵ Ahmed, *Mâlikî Usûlündeki İhtilâfların Furû'daki Sonuçları*, 25.

⁶ Endülüs ekolünün usûl anlayışına dair bkz. Beşşâr, Selmânî, *İshâmâtü'l-imâmeyni el-Bâcî ve İbni'l-'Arabî fi 'usûli'l-fikhbi'l-Endelüs*, (Cezâyir, Câmi'atü Muhammed Bûdiyâf el-Mesilâ, Yüksek Lisans Tezi, 1440/2019), 55.

⁷ Kaya, "Mâlikî Mezhebi", *Türkiye Diyânet Vakfı Ansiklopedisi*, (Erişim Tarihi 26 Mart 2020).

çalışmaları Mısır Mâlikî ekolüne tabi olan ulemâ tarafından gerçekleştirilmiştir.⁸

Mâlikî mezhebinin usûl açısından yetersiz olduğunu iddia eden bazı görüşler⁹ mevcut olsa da tarihi süreç içinde bu görüşlerin gerçeği yansıtmadığı mezhepte ortaya çıkan usûlcülerin çalışmalarıyla ortadadır. Bu bağlamda çalışmada Mâlikî usûl ilminin geçirdiği aşamalar tarihsel olarak ele alınacak ve Mâlikî mezhebinin usûl ilmine olan katkıları dönemin önde gelen isimleri çerçevesinde ortaya konulacaktır. Mâlikî fıkıh usûlüne dair ülkemizde yapılan herhangi bir çalışma mevcut değildir. Müslüman dünyada yapılan çalışmalar ise gördüğümüz kadarıyla daha ziyade usûl konularına yöneliktir. Mâlikî fıkıh usûlünün geçirdiği tarihî sürece ilişkin olarak da esas konular arasında kısmen parça bilgiler mevcuttur. Söz konusu bilgiler daha ziyade eserlerin mukaddimelerinde bulunan sınırlı bilgilerden müteşekkildir. Mâlikî fıkıh usûlünün tarihsel sürecini bir bütün olarak ele alan müstakil bir çalışmaya ise rastlayamadık. Çalışmamızın Mâlikî fıkıh usûlünün geçirmiş olduğu tarihsel süreci bir bütün olarak ortaya koyması ve genel bir çerçeve sunması bakımından bir katkı sağlayacağını temenni etmekteyiz.

1. Mâlikî Usûl İlminin Ortaya Çıkışı /Mütakaddimîn Dönemi (H. II. ve IV. Asır)

1. 1. Mâlikî Usûl İlminin Ortaya Çıkmasında İmâm Mâlik'in Rolü

H. II. asırda fıkıh usûlünün ilke ve esasları belirlenmiş bir şekilde bulunmasa da fukahânın zihninde belli bir usûlün varlığı söz konusudur.

⁸ Çalışmanın ilerleyen kısımlarında da görüleceği üzere Mısır ekolünden İbnü'l-Hâcib ve öğrencisi Karâfî'nin telif etmiş olduğu eserlerin mezhepteki etkisi bu durumu göstermektedir.

⁹ İbn Haldûn Mukaddime'de kedisi Mâlikî mezhebine müntesip olmasına rağmen Mâlikî usûl çalışmalarının yetersiz olduğunu ifade etmiş, Mâlikî mezhebinin bedevi anlayışa yatkın olduğunu, fikir ve düşünceden ise uzak olduğunu savunmuştur. İbn Haldûn, el-Mukaddime, (Beyrût: ty.), 444, 449; Söz konusu görüşün abartılı olup isabetli olmadığına Mâlikî Mezhebi müntesiplerinin usûl ilmi çerçevesinde yüzden fazla eser kaleme aldıklarına, Mâlikî usûlünün niteliğinin eser veren usûlcülerin eserlerinde ortada olduğuna dair karşıt görüş için bkz. Muhammed Muhtâr Veled Ebâhu, *Medhâl ilâ usûli'l-fikhi'l-mâlikî*, nşr. Muhammed Şâzelî en-Neyfer, (Rabât: Dâru İbn Hazm, 1436/2011),16.

İmâm Şafî'î'ye (ö. 204/820) kadar bu alanda bir eser telif edilmemiştir.¹⁰ Bu bağlamda İmâm Mâlik'in (ö. 179/795) de gerek genel usûl gerekse de kendi usûlüne dair bir eser kaleme almadığı bilinmektedir. Onun kaleme aldığı *el-Muvattâ'* isimli eseri, Hz. Peygamber'in sünnetini¹¹, sahabe ve tabiînin fetvâlarını ve Medîne halkının uygulamasını kayıt altına alma çabasının bir ürünüdür.¹² Söz konusu bu eser, usûl ilminin ilke ve esaslarını belirtmese de İmâm Mâlik'in kendi usûlünü yansıtan yorumları ihtivâ etmektedir.¹³ Öğrencileri onun eseri çerçevesinde bir usûl tespit ederek usûl kurallarını furû' fıkıh konuları üzerine bina etmişlerdir. Ebû Zehrâ'nın "İmam Mâlik mezhebini üzerine binâ ettiği, meselelerin hükümünü verirken bağlı kaldığı bir usûl oluşturmamış, bu konuda çağdaşı Ebu Hanîfe gibi davranmıştır. Hüküm çıkarma ve tespit etmede usul bilgisi ortaya koyan ve delil getirirken de neye dayandığını açıklayan öğrencisi İmam Şafî'î gibi hareket etmemiştir. Ancak İmam Mâlik hüküm çıkarmada dayandığı fıkıh usûlü hakkında bir açıklama yapmasa da olaylara verdiği hüküm ve fetvâları içeren eserleri onun takip ettiği usule işaret etmektedir"¹⁴ şeklindeki ifadeleri bu durumu göstermektedir.

Mâlikî ulemâ, İmâm Mâlik'in eserlerini telif ederken belli bir usûl ilmine dayandığını ve fıkıhın furû'a ait hükümlerinin işte bu usûle daya-

¹⁰ Bilal, Aybakan, "Şâfi'î Mezhebi", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (Erişim Tarihi 13 Nisan 2020).

¹¹ Söz konusu sünnetten kasıt Hz. Peygamber'den muttasıl ya da merfu yolla nakledilen hadislerdir. Muvattâ' genel olarak mürsel hadisleri içerse de, senet açısından münsed, mürsel, merfu', munkat' hadisleri de nakletmektedir. Ebâhu, *Medhâl ilâ usûli'l-fıkhi'l-mâlikî*, 167.

¹² Hadis ve fıkıh alanında yazıldığı kabul edilen bu eserin muhtevasına dair daha geniş bilgi için bkz. Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah en-Nemerî el-Endülîsî, İbn 'Abdilber, *et-Temhîd*, nşr. Mustafa b. Ahmed, Muhammed Abdulkebir, (Mağrib: Vezâretu Umumi'l-Evkâfve's-Şu'ûni'l-İslâmiyye, 1967), 1: 78; Musâ b. İyâd es-Sebtî, Kâdî İyâz, *Tertîbu'l-medârik ve takrîbu'l-mesâlik li-ma'rifeti a'lemi mezhebi Mâlik*, (Rabat: Vizaretu'l-Evkaf el Mağribiyye, 1403/1983), İkinci Baskı, 2: 73.

¹³ Muhammed, Ebû Zehrâ, *Târihu'l-mezâhibu'l-islâmî*, (Beyrût: Dâru'l-Fikri'l 'Arabî, 1989), 2, 430; Hayrettin Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2009), 207; Fahrettin, Atar, *Fıkıh Usûlü*, (İstanbul: MÜİFAV Yayınları, ts.), 406.

¹⁴ Muhammed, Ebû Zehrâ, *Mâlik: Hayâtuhû, 'asruhû, arâuhû ve fikhuhû*, (yy.:Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, ts.), 271-272.

nılarak oluşturulduğunu, eserlerine bakıldığında onun diğer birçok imâmın yapmadığı düzenli bir metod kullandığının görüldüğünü ifade etmektedirler.¹⁵

Usûl alanında ilk eserlerden birini vermiş olan İbnü'l-Kassâr (ö. 397/1007) da eserinin giriş kısmında mezhebinde bulunduğu usûl kurallarını sunmayı amaçladığını ifade etmiştir.¹⁶ Diğer taraftan İmâm Mâlik'in *Muvattâ'* da takip ettiği metoda dair "Burada Hz. Peygamber'in hadisleri, sahabe ve tabînin sözleri ve yaşadığım bölgedeki ilim ehlinde elde ettiğim ve onların çizgisinin dışına çıkmadığım görüşlerim mevcuttur"¹⁷ ifadeleri Mâlikî Mezhebi içinde ortaya çıkan usûl ilminin kaynağının İmâm Mâlik'in fıkhi faaliyetleri olduğunu göstermektedir.

1. 2. Mâlikî Usûl İlminde Telif Geleneği

1. 2. 1. Usûl İlmi Çerçevesinde Ortaya Çıkan Telif Yöntemleri

H. II. asırdan itibaren fıkıh usulü alanında üç farklı telif geleneği ortaya çıkmıştır. Fukahâ, mütekellimîn ve memzûc olarak isimlendirilen bu yöntemlerin her biri belli bir mezhebin usûl telif etmede dayandığı birer metod olmuştur. Bir fıkıh mezhebinin fûrûya dair fetvâ ve hükümlerini temellendirmeye ve söz konusu hükümlerin delillerden nasıl çıkarıldığını ortaya koymaya çalışan usûl yöntemi "fukaha metodu", hükümlerin delillerden çıkarılmasında kelâm esaslarına dayanan usûl yöntemi ise "mütekellimîn metodu" olarak kabul edilmiştir. H. II. ve VI. asırlar arasında cereyân eden bu yazım yöntemlerinden fukahâ metodu daha ziyâde Hanefilerle ilişkilendirilirken mütekellimîn metodu Şâfiîlere nispet edilmiştir. VI. (XII.) ve özellikle VII. (XIII.) yüzyıldan itibaren usul telifinde bu iki yöntemi birleştiren ve "karma (memzûc) metot" olarak isimlendirilen

¹⁵ İbn 'Arabî ve Kâdî İyâz, İmâm Mâlik'in *Muvattâ'* adlı eserine dair yorumlarında, onun bu eserinde fıkıh usûlünün birçok kuralına vurgu yaptığını savunmuşlardır. Bkz. Ebû Bekr, İbnü'l-'Arabî, *Kabs fi şerh-i Muvattâ'*, nşr. Muhammed AbdullahVeled Kerîm, (Bejrût: Dârü'l-Çarbi'l-İslâmî, 1992), 1, 75; Kâdî İyâz, *Tertîbu'l-medârik*, 1: 89.

¹⁶ İbnü'l-Kassâr, *Mukaddime fi 'usûli'l-fikh*, 133.

¹⁷ İmâm Mâlik, *Muvattâ'*, nşr. Muhammed Fuâd 'Abdülbâki, (Mısır: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî: ty.), 1: 313.

yeni bir usûl metodu ortaya çıkmıştır.¹⁸ Ancak günümüzde yapılan bazı çalışmalar İbn Haldûn'a dayalı olan bu anlayışın kesinlik bildirmediğini zira Şâfiî olan bazı müelliflerin mütekellimîn metodu yerine fukahâ yöntemini kullandıklarını belirtmiştir.¹⁹ Fukahâ yönteminde usûlcü mezhep kaygısı güderek belirlediği usûl kurallarının mezhebiyle uyumlu olmasını sağlamaya çalışırken kelâmcılar usûl kaidesini ortaya çıkarırken prensip olarak böyle bir kaygı taşımamaktadır. Bu bağlamda Hanefilerde fıkıh usûlünü mezhebin furû'u doğrultusunda ele alan bir anlayışın hâkim olmasına karşın söz konusu bu usulü sadece onlara has kılmak tarihi verilerle bağdaşmamaktadır.²⁰ Zira bizim de ele aldığımız Mâlikî usûl eserlerinin bazılarının bu anlayışla yazıldığını aşağıda ifade edeceğiz. Mâlikî mezhebinin telifleri mütekellimîn metodu eksenli kabul edilmiştir.

1. 2. 2. Telif Edilen İlk Eserler ve Fukahâ Metodunun Benimsenmesi

Mâlikî usûl alanında telif edilen ilk eserlerden günümüze ulaşan sayı çok azdır. Bunlardan günümüze ulaşan ilk eser Irak Mâlikî ekolüne mensup İbnü'l-Kassâr'ın (ö. 397/1007) aynı zamanda tek eseri olan *'Uyûnü'l-edille fi mesâ'ili'l-hilâf beyne fukahâ 'i'l-emşâr* isimli teliftir. Eser adından da anlaşıldığı üzere sadece usûl ilmi üzerine yazılmış bir çalışma değildir. Müellif Mâlikî ulemâ ile o dönemdeki fukahâ arasındaki fıkhi görüş ayrılıklarını ele alan bir eser yazmıştır. Eserin mukaddime kısmı *el-Mukaddime fi usûli'l-fıkıh* adıyla ayrıca neşredilmiştir. Yani usûl ilminde meşhur olan bu eseri esasında *'Uyûnü'l-edille'*ye yazılmış bir mukaddimedir.²¹ Müellif burada Mâlikî'in görüşlerinden vukufiyet sağladığı ve mezhebine uygun

¹⁸ Köksal-Dönmez, "Usûl-i fıkıh".

¹⁹ Söz konusu bu iki yöntemin Hanefî ve Şâfiî metodu gibi mezheplere atfedilmesi yerine fukahâ ve mütekellimîn metodu denilerek faaliyet gösteren fukahâ ve kelâmcılara atfedilmesinin daha doğru olduğu belirtilmektedir. Zira mezhepler içerisinde Şâfiî ve Mâlikî olduğu halde fukahâ metodunu benimseyen usûlcüler bulunduğu vurgulanmaktadır. Bu konuya dair daha detaylı tahlil ve değerlendirmeler için bkz. Davut, İltaş, "Fıkıh Usûlü Yazımında "Kelâmcılar Yöntemi ve Fakihler Yöntemi" Ayrışmasının Mahiyeti Üzerine", *Bilimnâme*, 172 (2009): 65-95, 68 vd..

²⁰ İltaş, "Fıkıh Usûlü", 74, 75.

²¹ Eser ilk olarak Muhammed b. Hüseyin es-Süleymânî tarafından 1996 yılında Beyrût'da neşredilmiştir.

olan usule dair kâideleri aktaracağını belirtmektedir.²² Bu ibare müellifin kitabının telifinde izlediği metodun fukahâ metodunu uygulayanların yöntemiyle benzerlik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Diğer bir ifadeyle İbnü'l-Kassâr imâmının hüküm verdiği meselelerden ona uygun usûl çıkarmaya çalışmıştır. Eser içtihad ve istidlâl gerekliliği konularıyla başlamış taklîd, Kur'ân, sünnet icmâ, kıyâs, haber-i vâhid, istishâbu'l-hâl ve usulün diğer konularından emir, nehiy, umûm, husûs gibi hususları ele almıştır. Müellif, İmâm Mâlik'den açık bir rivâyet gelmediği durumlarda tahrîç yöntemine dayanarak usûl kuralı çıkarmaya çalışmıştır. Eser kendinden sonraki Mâlikî ulemânın önde gelen âlimlerinden Bâcî, İbn Rüşd (ö. 520/1126), Karâfî (ö. 684/1285), İbn Ferhûn (ö. 799/1397) gibi birçok fakihin referans aldığı bir telifdir.²³

Mâlikî usûl telif geleneğinde ilk ortaya çıkan usûl yazım metodunun fukahâ yöntemi olduğunu ifade etmek gereklidir. Bu durum İmâm Mâlik'in ortaya koyduğu eserlerdeki fıkhi faaliyet metoduyla ilgilidir. Zira O, Ebû Hanîfe gibi, bir usûl ortaya koyma amacından daha ziyâde toplumda ortaya çıkan sorun ve olayların hükmünü vermeyi amaçlamıştır.²⁴ Ancak bunu yaparken her iki imâmın da zihinlerinde uyguladıkları bir usulün varlığı da esastır.

²² İbnü'l-Kassâr'ın ifadesi şu şekildedir: " Ben size, Mâlik'in mezhebinden vukufiyet sağladığım ve onun mezhebine uygun olan usûl meselelerinden bir bölüm sunmayı istedim ve İmâm Mâlik'in usûl ve furû'undan hilâf meselelerinin bilgisini bir araya getirmek amacıyla her bir asıl için bir nükte zikrettim." İbnü'l-Kassâr, *el-Mukaddime*, 133.

²³ Şükrü Özen, "İbnü'l-Kassâr", *Türkiye Diyânet Vakfı Ansiklopedisi*, (Erişim Tarihi 19 Mart 2020).

²⁴ Bu durum iki imâmın usûl ilmüne dair herhangi bir telifinin olmaması ve verdikleri eserlerin muhtevâsının bir meselenin hükmünü açıklayan furû' türünde telifler olmasıyla açıklanabilir. İmâm Mâlik'in *el-Muwattâ'* da furû'a dair konularda kendi yorumları yanında sahâbe ve tâbiün fetvâlarını da aktarmış olması bunu göstermektedir. Eserin muhtevâsına dair bilgi için bkz. İbn 'Abdilber, *et-Temhîd*, 1: 78; Kâdî İyâz, *Tertîbu'l-medârik*, 2: 73; Ebû Zehrâ, *Târihu'l-mezâhibu'l-islâmî*, 2, 430; Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, 207; Atar, *Fıkıh Usûlü*, 406; Ebû Hanîfe'den nakledilen ilk eserlerin de onun furû' alanındaki meselelere dair verdiği hükümleri ifade ettiği görülmektedir. Eserin muhtevâsı için bkz. Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl, *el-Mebsût*, ed. Mustafa Cevat Akşit, (İstanbul: Gümüşev Yayınları, 2008).

Günümüze ulaşan bu eser dışında kaynaklarda İbü'l-Kassâr'dan önce eser veren mezhep müntesiplerinin de olduğu ifade edilmektedir. Nakledilen verilere bakıldığında Mâlikî usulüne dair ilk teliflerin h. III. asrın başları gibi erken bir dönemde olduğu görülmektedir. Bazı eserler şöyledir:

Asbağ b. Ferec (ö.225/840) *Kitâbu'l-Usûl*²⁵

İsmâil b. İshâk (ö. 282/) *Kitâbu'l-Usûl*²⁶

Kâdı Ebi'l-Ferec (ö. 331) *Kitâbu'l-luma' fi usûli'l-fikh*²⁷

Ebu'l-Fadl el-Kuşeyrî (ö. 344) *Kitâbu usûli'l-fikh, Kitâbume'huzi'l-usûl*

Ebû Bekr el-Ebherî (ö. 375/985) *Kitâbu'l-Usûl*²⁸

İbnu Mücâhid et-Tâî (ö. 370/980) *Kitâbu fi usûli'l-Mâlikiyye*²⁹

Vermiş olduğumuz bu eserlerin gösterdiği en önemli bilgi Asbağ b. Ferec haricinde Mâlikî usûlüne dair ilk telifler Irak Mâlikî ekolü tarafından verilmiştir.

²⁵ Asbağ b. Ferec Mâlikî mezhebinin Mısır ekolüne mensup bir fakihdir. Söz konusu usûle dair eserinin on cilt olduğu nakledilmektedir. İbn Ferhûn, *Dibâcü'l-müzheb fi ma'rifetie'yâni 'ulemâi'l-mezheb*, nşr. Muhammed el-Ahmedi Ebu'n-Nûr, (Kâhire: Mektebetu Dârî't-Türâs, 1426/2005), 1: 268; Muhammed Mahlûf, *Şeceretü'n-nuri'z-zekiyye fi tabakati'l-Malikiyye*, nşr. 'Ali 'Ömer, (Kâhire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1328/2007), 1: 142.

²⁶ Irak Mâlikî ekolüne mensup olan müellif içtihad etme derecesine ulaşmış bir fakih olarak tanıtılmaktadır. Mahlûf, *Şecere*, 1: 140.

²⁷ Asıl adı Muhammed b. Amr el-Leysî olan Ebu'l-Ferec Irak Mâlikî ekolüne mensuptur. İbn Ferhûn, *Dibâcü'l-müzheb*, 2: 99.

²⁸ Irak mâlikî ekolüne mensup olan Ebherî'nin mezhebin Irak'ta yayılmasında etkisi olduğu gibi döneminin fakihî kabul edilmiştir. Sadece kendi mezhebi değil Hanefî ve Şâfiî mezhebinden imamlarının sözleri hakkında ihtilâfa düşenlerin Ebherîye müracaat ettikleri nakledilmektedir. Mâlikî usûlüne dair ilk olma niteliğindeki eserin yazarı İbnü'l-Kassâr ve sonraki dönemde en kapsamlı, ayrıntılı ve sistemli usûl eserini kaleme alan Bâkîllânî Ebherî'nin öğrencileridir. Bkz. İbn Ferhûn, *Dibâcu'l-müzheb*, 2: 162-164; Mahlûf, *Şecere*, 1: 212-213.

²⁹ Irâk Mâlikî ekolüne mensup olan Mücâhid et-Tâî, Ebû Bekir el-Bâkîllânî'nin de hocasıdır. Bakîllânî'nin O'ndan kelâm ve hadis dersi aldığı nakledilmektedir. Ebu'l-Hasan el-Eş'arî ile aynı dönemde yaşayan müellifin usûle dair eseri günümüze ulaşmamıştır. Mahlûf, *Şecere*, 1: 214.

1. 3. Mütেকkellimîn Metodunun Benimsenmesi

Bu dönemin telif edilen bir diğer önemli eseri ise Ebû Bekr el-Bâkılânî'nin (ö. 403/1013) *Kitâbu't-takrîbve'l-irşâd* adlı eseridir.³⁰ İlk dönem eserlerinden olan bu telif, takip ettiği usûl yönteminin farklılığı ve kendinden sonraki ulemaya etkisi bağlamında farklı bir konumdadır. Eserin diğer bir özelliği ise usûlün bütün konularını ele almasıdır. Diğer bir ifadeyle mütেকkellimîn telif yöntemi açısından bütün usûl konularının günümüze yazılı olarak ulaştığı ilk sistematik eserdir. Ancak eserin elimize ulaşan kısmı Hz. Peygamber'in fillerine kadar olan kısmıdır.³¹ Elimize ulaşmayan diğer kısmı ise Cüveynî'nin (ö. 478/1085) söz konusu eseri özetlediği *Kitâbu't-Telhîs fi usûli'l-fikh*³² aracılığıyla elde edilmektedir. Zira Cüveynî burada genel olarak eserin geniş bir özetini nakletmektedir.

Bâkılânî'nin mensup olduğu fıkıh mezhebine dair Şâfi'î, Hanbelî gibi farklı iddialar vardır.³³ Ancak Ebherî (ö.375/985) ve Muhammed et-Tâî (ö. 370/980) gibi hocalarının ve Irak Mâlikî ekolünün en önde gelen ismi Kâdî 'Abdülvehhâb (ö. 422/1031) gibi öğrencilerinin Mâlikî fıkıhına mensubiyeti Bâkılânî'nin Mâlikî fıkıhıyla daha güçlü bir bağının olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda onun Mâlikî olduğu düşüncesi daha baskın olduğu söylenebilir. Şâfi'î mezhebiyle ilişkilendirilmesi Bâkılânî'nin usûl ilminden ziyade çoğunluğu Şâfi'îlerden oluşan eşârî-keâm ilmindeki

³⁰ Kâdî Ebu Bekr el-Bâkılânî, *et-Takrîb ve'l-irşâdû's-sağîr*, nşr. Abdulhamîd b. Ali Ebû Züneyd, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998); Irak Mâlikî ekolünden olan Bâkılânî'nin günümüze ulaşan bu eseri dışında *et-Ta'rîf ve'l-irşâd fi usûli'l-fikh*, *el-Muknî fi usûli'l-fikh* ve *Kitâbu Emâlî ve icmâ'u ehl-i Medîne* isimli fıkıh usûlüne dair üç eserinin daha olduğu nakledilmektedir. Bkz. Mahlûf, *Şecere*, 1: 216; İbn Ferhûn, *Dibâcu'l-müzeh*, 1: 179; Tahkik edilerek basılan bu eseri ise günümüze ulaşamayan *et-Takrîb ve'l-irşâdû'l-kebîr* ve *et-Takrîb ve'l-irşâdû'l-evsat* isimli olan iki eserinin özeti olarak yazılmıştır. Ayrıca Cüveynî'nin *Kitâbu't-telhîs* ismiyle ihtisar ettiği eser ise bunlardan *et-Takrîb ve'l-irşâdû's-sağîr*'in muhtasarıdır. Bâkılânî, *Takrîb*, Neşredenin Girişi, 1: 81-82.

³¹ Bâkılânî, *Takrîb*, 3: 431.

³² Ebu'l-Me'âlî Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf el-Cüveynî, *Kitâbu't-telhîs fi usûli'l-fikh*, nşr. Abdullah Cülem en-Nibâlî-Beşîr Ahmed el-Umerî, (Beyrut: Daru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 1996).

³³ Şerafettin, Gölcük, "Bâkılânî", *Türkiye Diyânet Vakfı Ansiklopedisi*, (Erişim Tarihi 22 Mart 2020).

vukufiyeti ve bu alandaki öncülüğünden kaynaklanmaktadır.³⁴ Mâlikî mezhebine müntesip olmasına rağmen Şâfi'î usûlcülerin takip ettiği bir isim olması bu durumu destekleyen bir gelişmedir. Onun *et-Takrîb*'i, Cüveynî'nin *el-Burhân* ve Gazalî'nin (ö.505/1111) *el-Mustasfâ* isimli eserlerinin referans kitabıdır. Zira Cüveynî Bâkılânî'yi takip etmiş ve yüz elli meselede eserinden nakilde bulunmuştur. Yine Şîrâzî (ö. 476/1083) yirmi dört meselede Gazalî, Âmidî (ö. 631/1233) ve Fahrettîn er-Râzî (ö. 606/1210) de telif ettikleri usûl eserlerinde gerek Cüveynî'nin eserleri vasıtasıyla gerekse de direk Bâkılânî'nin eserinden nakiller yapmışlardır. Hanbelî âlimlerinin önde gelen isimlerinden Ebû Ya'lâ b. el-Ferrâ (ö. 458/1066) ve Râzî (ö. 606/1210) de *el-Mahsûl*'de³⁵ kendisinden nakilde bulunan isimler arasındadır. Bâkılânî'yi takip eden Şâfi'î usûlcüler dışında Mâlikî usûlcüler de bulunmaktadır. Bunlardan Bâcî (ö. 474/1081) *İhkâmu'l-fusûl*'da müelliften altmış meselede nakilde bulunmuştur.³⁶

516

OMÜİFD

et-Takrîb usûl konularını ele alma konusunda kendinden önce yazılan usûl eserlerine bakıldığında daha sistematik görünmektedir. Şâfi'î'nin *er-Risâle* ya da Cessâs'ın (ö. 370/981) *el-Fusûl fi'l-usûl*'u Bâkılânî'den önce yazılan iki eserdir. Ancak bu üç eser yazım sistemi bakımından karşılaştırıldığında Bâkılânî'nin eserine fıkıh ve fıkıh usûlünü tanımlayarak başlaması dikkat çekicidir.³⁷ Yine icmâ bahsinde de kendinden önceki İmâm Şâfi'î, Cessâs, Mâlikî usûlcü İbnü'l-Kassâr ve diğer usûlcüler bir tanım yapmadan konuya girerken Bâkılânî icmâyı tanımlamış ve konuyu daha ayrıntılı ve kapsamlı ele almıştır.³⁸ Hanefî usûlünde neredeyse usûlün bütün konularını ihtivâ eden ilk kapsamlı eser veren isim Cessâs'tır.³⁹

³⁴ Gölcük, "Bâkılânî".

³⁵ Ferhat, Koca, "el-Mahsûl", *Türkiye Diyânet Vakfı Ansiklopedisi*, (Erişim Tarihi 6 Nisan 2020).

³⁶ Bâkılânî, *Takrîb*, Neşredenin Girişi, 1: 95, 96.

³⁷ Bâkılânî, *Takrîb*, 1: 171.

³⁸ Bu bilgi ve icmâ teorisine Bâkılânî'nin katkısına dair daha fazla değerlendirme için bkz. Taha, Nas, "İcmâ Teorisi ve Bâkılânî'nin Etkisi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17, 30 (2014/2): 6.

³⁹ Soner, Duman, "Usûlü'l-fıkıh", *Türkiye Diyânet Vakfı Ansiklopedisi*, (Erişim Tarihi 22 Mart 2020).

O'ndan sonra usûlün tüm konularını ele alan ikinci isim ise Bâkîllânî'dir. Ancak bu iki eser karşılaştırıldığında *et-Takrîb*'in *el-Fusûl*'dan daha kapsamlı ve kâmil olduğu ifade edilmektedir. Onun Mâlikî usûlüne en büyük katkısı kendisine kadar gelen usûl bilgisini kelâm ilmiyle harmanlamış olmasıdır. Mâlikî mezhebinde usûl ilmine dair ilk teliflerin Irâk çevresinden verildiği ifade edilmişti. Bâkîllânî ile birlikte mezhepteki usûl ilminin gelişimi ve daha içerikli teliflerin yine Irâk ekolü tarafından devam ettirildiği görülmektedir.

2. Mâlikî Usûl İlminin Gelişimi/ Müteahhirûn Dönemi (h. IV. ve VII. Asır)

2. 1. Mâlikî Usûl Çalışmalarının Endülüs'e Kayması

H. IV. asırdan sonra Irâk Mâlikî usûl ilmindeki çalışmaların merkezi olmaktan artık çıkmaya başlamış, söz konusu ekolün bölgedeki varlığı zayıflamış tadrîs halkası kopmuş ve mezhebin gelişimini sağlayan fakihler yetişmemiş bu durum Irâk ekolünün yok olması sonucunu doğurmuştur.⁴⁰ Irâk Mâlikî ekolünün mezhep içindeki etkisini tamamen yitirmesinden sonra mezhep içindeki usûle dair çalışmaların Endülüs'e kaydığı görülmektedir. Bu noktada etken olan isim Ebûl-Velîd el-Bâcî, Doğu'da Bağdât, Şâm, Mısır ve Hicâz ilim merkezlerinde Mâlikî ve Şâfi'î hocalardan altı sene boyunca fıkıh ve hadis dersleri almıştır.⁴¹ Bâcî aldığı ilimle birlikte kendi anavatanı olan Endülüs'e dönüş yapmış fikhî faaliyetlerine burada devam etmiştir.⁴² Bâcî ile birlikte Irâk Mâlikî ekolünün temel karakteristiğini yansıtan cedel, hilâf ve fıkıh usûlü ilmi Endülüs'e taşınmıştır.

⁴⁰ Ali Hakan, Çavuşoğlu, *Irak mâlikî Ekolü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004), 226.

⁴¹ Aslen Irâk ekolüne mensup olan Herevî yine Irâklı iki büyük Mâlikî fıkıhçıdan ders almıştır. Bunlardan Ebû Bekîr el-Ebherî'den usûl ilmi, İbnü'l-Kassâr'dan ise fikhî hilâf (el-hilâfû'l-fikhî) okumuştur. İbnü'l-Kassâr'ın Mâlikî mezhebinde hilâf ve usûl sahasına dair olan telifi elimize ulaşan ilk kişi olduğunu ifade etmiştik. Ayrıca Irâk Mâlikî ekolünün son hocası olan Kâdî 'Abdülvehhâb'ın ve İbnü'l-Kassâr'ın öğrencisi olan Ebu'l-Fadl b. 'Amrûs'tan (ö. 452/1060) yine usûl ve hilâf okumuştur.

⁴² İbn Ferhûn, *Dîbâcî'l-müzheb*, 1: 330; Mahlûf, *Şecere*, 1: 292.

Endülüs Mâlikî ekolünün en temel özelliklerinden biri söz konusu ekolün kelâm ve cedel ilmine karşı olan tavrıdır. Bu durum Dâvud ez-Zâhirî'nin (ö. 270/884) temsil ettiği zâhirilik anlayışının bu bölgede hakim olmasıyla ilişkilendirilebilir. Zira bu dönemde Endülüs'te hakim olan isim İbn Hazm (ö.456/1064) olmuştur.⁴³ Bâcî'nin İbn Hazm ile birçok münazarası olduğu nakledilmektedir. İbn Hazm aralarında çok fazla görüş ayrılıkları olmasına rağmen Bâcî ile ilgili "Abdülvehhâb'tan sonra Endülüs'te Bâcî gibi bir fakih gelmemiştir" ifadelerine yer vermiştir.⁴⁴ Bu ibâre tartışmanın şiddeti ve Bâcî'nin bu husustaki başarısını ifade etmesi bakımından dikkat çekicidir. Endülüs ulemâsının cedel ve münazara tekniğini iyi kullanamamalarından dolayı İbn Hazm'a cevap veremedikleri bu sebeple İbn Hazm'ın şöhretini, kullandığı cedel tekniği sayesinde artırdığı belirtilmektedir. Ancak Bâcî'nin Endülüs'e dönmesi ve İbn Hazm ile olan münazaralarda cedel tekniğini iyi kullanması ve ilmî birikiminin de güçlü olması sonucunda İbn Hazm'ın yaşadığı beldeden ayrıldığı nakledilmektedir.⁴⁵

518

OMÜİFD

Bâcî'nin genelde Mâlikî Mezhebi özelde ise Endülüs usûlüne katkısı çok büyüktür. Zira o kendisine kadar gelen Mâlikî birikim içinden meşhur olan görüşleri nakletmiş ve delillendirmiştir. Eserini yazma sebebini şöyle açıklamaktadır: "Etrafımdakiler benden usûle dair bir eser yazmamı, Mâlikî mezhebinin meşhur görüşlerini nakletmemi, her mezhebin kendi görüş ve dayanaklarını belirttikten sonra kendi görüşümü sahit deliller çerçevesinde ıspatlamamı talep ettiler, ben de bu taleplere karşılık verdim".⁴⁶ Bâcî'nin ifadelerinde döneminin ulemâsı tarafından kendisin-

⁴³ İbn Ferhûn, *Dîbâcû'l-müzheb*, 1: 332; Yunus, Apaydın, "İbn Hazm", *Türkiye Diyânet Vakfı Ansiklopedisi*, (Erişim Tarihi 24 Mart 2020).

⁴⁴ İbn Ferhûn, *Dîbâcû'l-müzheb*, 1: 332; Mahlûf, *Şecere*, 1: 292.

⁴⁵ Bâcî, Ebû'l-Velîd, *İhkâmü'l-fusûl fi ahkâmî'l-usûl*, nşr. 'Abdülmeçîd Türkî, (Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1986), Neşredenin Girişi, 1: 104; İbn Hazm ile Bâcî'nin arasında olan bu tartışmalar günümüze ulaşmasa da daha sonraları 'Aldülmeçîd Türkî tarafından bir kitapta toplanmıştır. Söz konusu eser için bkz. 'Abdülmeçîd Türkî, *Münazarât beyne 'usûlî'-ş-şerîati'l-İslâmiyye beyne İbnHazmve'l-Bâcî*, çev. 'Abdüssabûr Şâhîn, (Beyrût: 1986).

⁴⁶ Bâcî'nin eserinde ifade ettiği ibâreler şöyledir: "Sen benden fıkıh usûlüne yönelik bir kitap yazmamı talep ettin. Bu kitapta Mâlikî mezhebinin sözlerini, meşhur görüşlerini, söz konusu görüşlerden imam Malik'e ait olanlarını belirlememi, her mezhebin dayan-

den yardım talep edildiği görülmektedir. Söz konusu bu talebin temel sebebinin İbn Hazm'ın savunmaları karşısında yetersiz kalmaları olduğu anlaşılmaktadır. İbn Hazm'ın cedel tekniğini kullanarak bunu sağlaması karşısında Bâcî'nin de eserini cedel tekniğini kullanarak yazması bunu desteklemektedir. Zira eserin en önde gelen özelliği cedelî bir metodla yazılmış olmasıdır.⁴⁷ Diğer taraftan Mâlikî görüşler yanında Hanefî ve Şâfî'î ulemânın görüşlerine de mukayeseli olarak yer vermiştir.⁴⁸

İhkâmü'l-fusûl'ün usûl yazım tekniği açısından cedelci usûbuna rağmen fukahâ metoduna daha yakın bir yöntemle yazıldığı ifade edilmektedir.⁴⁹ Zira Bâcî önce bir meseleyi ele almış daha sonra meseleye dair ilgili diğer mezheplerin bütün görüşlerini delilleriyle birlikte nakletmiş sonrasında da mensup olduğu mezhebin üstünlüğünü görüş ve delillerini ortaya koyarak sağlamaya çalışmıştır. Gerekli gördüğü durumlarda kendisi de bir tercihte bulunmuştur.⁵⁰ Bâcî ile birlikte Endülüs'te usûl alanında yapılan telifler yaygınlaşmıştır. Diğer taraftan delile dayalı bir usûl anlayışı da mezhep usûlüne girmiştir.

Bâcî ve İbn 'Arabî'den önce Endülüs Mâlikî usûl eserlerini şöyle ifade edebiliriz:

'Abdülmelik b. Habîb (ö. 238/853) *Kitâbu'n-Nâsîh ve'l-mensûh*⁵¹

dığı delilleri -ortaya koymamı, doğru olan kendi görüşümün üstünlüğünü ispatlamamı görüşümün doğruluğunda ise sahih bir delile dayanmamı ve sıkıcı uzatmalardan ve kuru bir özetleme yapmamamı istedin. Ben de -Allah'ın, ayetlerin insanlara açıklanması, şüphelerin giderilmesi emrini yerine getirerek- bu talebini yerini getirdim". Bâcî, *İhkâmü'l-fusûl fî ahkâmî'l-usûl*, md. 3., 1: 174.

⁴⁷ Bâcî, *İhkâmü'l-fusûl*, Neşredenin Girişi, 1: 9.

⁴⁸ Sabri, Erturhan, "Ebü'l-Velîd el-Bâcî ve *"İhkâmü'l-fusûl"*ü", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/1 (2002): 235-248, 239, 240; Ahmet, Özel, "Bâcî", *Türkiye Diyânet Vakfı Ansiklopedisi*, (Erişim Tarihi 26 Mart 2020).

⁴⁹ Erturhan, "Ebü'l-Velîd el-Bâcî", 241; Kaya, "Mâlikî Mezhebi", *Türkiye Diyânet Vakfı Ansiklopedisi*, (Erişim Tarihi 26 Mart 2020).

⁵⁰ Bâcî'nin eserindeki bu metoduna dair daha fazla örnek ve değerlendirme için bkz. Erturhan, "Ebü'l-Velîd el-Bâcî", 242vd..

⁵¹ Mâlikî mezhebinin temel eserleri içinde yer alan *el-Vâdihâ* isimli eserin müellifi olan İbn Hâbib Endülüs Mâlikî ekolünün en önde gelen isimlerindedir. Mâlikî mezhebinin Endülüs'te yerleşmesinde çok önemli fikhî faaliyetlerde bulunmuştur. Kuzey Afrika'da

Yahyâ b. 'Ömer el-Kinânî (ö. 289/902) *er-Red 'ale's-Şâfi'*⁵²

'Abdülmelik b. Kâdı Ebû Mervân (ö. 303/1012) *Kitâbü'd-Delâil ve'l-e'lâm 'alâ 'usûli'l-ahkâm*⁵³

Vermiş olduğumuz bu eserler usûl ilminin sınırlı bir konusunu ele alan teliflerdir. Ancak söz konusu eserler Endülüs'te usûle dair çalışmaların az da olsa h. III. asır gibi erken bir dönemde başladığını göstermektedir. Ancak Endülüs bölgesinde bu alana dair esas telifler Bâcî ve İbnü'l-'Arabî vesilesiyle h. V. asırda verilmiş ve genelde Mâlikî Mezhebi özelde de Endülüs usûl ilmine ciddi bir katkı sağlamıştır.

2. 2. Mâlikî Usûl Çalışmalarına Şâfi'î Usûlünün Etkisi

Mâlikî usûl ilmini etkileyen teliflerden biri de yine Endülüs çevresinde telif edilen İbn 'Arabî'nin (ö.543/1148) *el-Mahsûl fi 'ilmi'l-usûl* isimli eseridir. İbn 'Arabî söz konusu eserinde Bâkîllânî ve Ebû Bekîr el-İsferâyînî'nin (ö. 418/1027) metodunu takip etmiş ve onlardan etkilenmiştir. Söz konusu bu iki âlim eserlerinde eşârî kelâmını kendi fikhî mezhepleriyle birleştiren bir yöntem izlemişlerdir. Bâkîllânî daha önce de ifade ettiğimiz üzere Mâlikî mezhebi üzerinden bu faaliyeti gerçekleştirirken İsferâyînî bu metodu Şâfi'î fikhî üzerinde uygulamıştır. Aynı şekilde İmâm Gazâlî'nin *el-Mustasfâ*'sı ve Cüveynî'nin (ö. 478/1085) *el-Burhân*'ı da müellifin eserinde dayandığı diğer iki Şâfi'î âlimdir. İbn 'Arabî eserlerinde Şâfi'î ulemâya dayansa da onların görüşlerine karşılık mensup olduğu

Sahnûn'un yaptığını Endülüs'te İbn Habîb yapmıştır. Hayatı ve mezhepteki konumuna dair daha geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâi'l-Endelûs*, nşr. Muhammed Ebyârî, 2. Baskı (Beyrût: Matbaatü'l-Medenî, 1989), 1: 312; Humeydî, *Cüzvetü'l-muktebis fi târihi 'ulemâifi'l-Endelûs*, nşr. İbrâhîm Ebyârî, (Beyrût: Dârü'l-Kitâbi'l-Mısırî, 1989), 2: 447.

⁵² İbn Habîb'ten ders alan Kinânî, Mâlikî Mezhebi içinde "*Ahkâmü's-sûk*" ismiyle çarşı ve pazar ahkâmına dair elimize ulaşan ilk eseri vermiş olan isimdir. İbn Ferhûn, *Dibâcü'l-müzheb*, 2: 283.

⁵³ Bağdat'ta üç sene eğitim aldıktan sonra ciddi bir ilmî birikimle Endülüs'e dönen Ebû Mervân döneminin kazâ ve şurâ makamını üstlenmiştir. İbn Ferhûn, *Dibâcü'l-müzheb*, 2: 13.

Mâlikî mezhebinin usûle dair görüşlerini delilleriyle savunmuştur.⁵⁴ İbn ‘Arabî Endülüs’te İbn Hazm ve Bâcî arasında uzlaştırıcı bir rol oynamış Mâlikî olsa da Zâhirî ekole olan yakınlığıyla da bilinen bir isimdir.⁵⁵ İbn ‘Arabî eserinde usûl kurallarının çoğunu ihtisâr etmiştir.⁵⁶

Bu dönemde eser veren Mâlikî mezhebinin meşhur bir fakih de yine Endülüs ulemâsından İmâm Mâzerî (ö. 536/1141)’dir. Mâzerî gelişme döneminin en önemli ismi olmakla birlikte İbn Hâcib sonrası dönemde görüşlerine en fazla referans yapılan kişidir. Mâlikî literatürde önemli bir yeri olan Halîl b. İshâk’ın (ö.776/1374) *el-Muhtasar*’ında “kavl” ile belirtilen ibârenin yalnızca Mâzerî’nin görüşlerini ifade etmek için kullanılması⁵⁷, onun mezhepteki konumunu gösteren dikkat çekici bir veridir.⁵⁸ Mâzerî Irâk Mâlikî ekolüne mensup olmasına rağmen eserlerinde Kayravân/Kuravî ve Irâk/İrâkî metodlarını meczeden bir fakih olarak bilinmektedir. Kendinden önceki Irâk Mâlikî fukahâsından hilâf ve mukâren fıkıh alanında mütehassıs olan Kâdı ‘Abdülvehhâb’ dan etkilendirilmiştir.⁵⁹ Mâzerî’nin Mâlikî fıkıh usulüne dair katkısı ve değerlendirilmesinde ön plana çıkan eseri *İzâhü’l-mahsûl min Burhân’il-usûl* isimli çalışmasıdır. Mâzerî’nin bu eseri Cüveynî’nin *Burhân fî usûli’l-fıkh* isimli eserinin icmâ bahsine kadar olan kısmının şerhidir. Hatta Mâzerî’nin bazı eserlerinde “*Şerhu ’l-Burhân*” ismini kullandığı nakledilmektedir.⁶⁰ Cüveynî’nin esasen etkilendiği fıkıhçı ilk dönem Mâlikî usûlcülerden Bâkılânî’dir. Cüveynî ilk dönemlerinde Bâkılânî’nin eserini özetlemiş ve

⁵⁴ Selmânî, *İshâmâtü’l-imâmeyni el-Bâcî ve İbni’l-‘Arabî fî ‘usûli’l-fıkhbi’l-Endelüs*, 55; Örnek olarak bkz. Ebû Bekr, İbni’l-‘Arabî, *Mahsûl fî usûli’l-fıkh*, nşr. Hüseyin ‘Ali el-Yedri, (‘Ammân: Dârü’l-Beyânık, 1420/1999), 146-147.

⁵⁵ Kâşif Hamdi, Okur, “Muhyiddîn İbni’l-‘Arabî’nin Kıyâs ve İstihâna Yaklaşımı”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 7 (2007/4): 223.

⁵⁶ Beşşâr, *İshâmâtü’l-imâmeyni el-Bâcî ve İbni’l-‘Arabî fî ‘usûli’l-fıkhbi’l-Endelüs*, 55.

⁵⁷ Halîl b. İshâk, *Muhtasaru Allâme Halîl*, nşr. Ahmed Câd (Kâhire: Dârü’l-hadîs, 1426/2005), Neşredenin Girişi, 12.

⁵⁸ Mâzerî’nin döneminde kendisinden daha iyi fıkıh bilen birinin olmadığı nakledilmektedir. Eyüp Sait, Kaya, “Mâzerî”, *Türkiye Diyânet Vakfı Ansiklopedisi*, (Erişim Tarihi 01 Nisan 2020).

⁵⁹ Mâzerî, *İzâhü’l-mahsûl min Burhân’il-usûl*, nşr. ‘Ammâr et-Tâlibî, (yy.:Dârü’l-Gâribi’l-İslâmî, ty.), Neşredenin Girişi, 8.

⁶⁰ Mâzerî, *İzâhü’l-mahsûl min Burhân’il-usûl*, Neşredenin Girişi, 14.

onunla aynı görüşleri paylaşmıştır. Ancak ömrünün sonlarına doğru olgunluk çağı olarak nitelendirilen dönemde kendi özgün düşüncelerini belirttiği *el-Burhân*'ı telif etmiştir.⁶¹ Ancak bu eserde de Bâkîllânî'den çokça nakilde bulunmuştur.⁶² Cüveynî'nin bu eseri klasik dönem Mâlikîliğini büyük ölçüde etkilemiş ve söz konusu telif üzerinde başka Mâlikî usûlcüler de şerh yazmışlardır. Bunlardan biri Mâzerî'nin metodunu takip eden Ebyârî'nin (ö. 618/1221) yazdığı *et-Tahkîk ve'l-beyân fi şerhi'l-Burhân* isimli telifidir. Şerif el-Hasenî ise kaleme aldığı *Kifâyetü tâlibi'l-beyân şerhi'l-Burhân* şerhinde Mâzerî ve Ebyârî'nin şerhlerini cem etmiştir.⁶³ Mâzerî'nin usûle dair telif ettiği eserinin kendinden sonraki usûl çalışmalarını etkilediği ve Mâlikî usûl tarihinde Eşarî-Şâfiî fıkıh usûlü eserlerinin Mâlikî literatürüne girmesi bakımından yeni bir dönemin öncülerinden biri olduğu görülmektedir.⁶⁴ Cüveynî'nin *el-Varakât* isimli diğer fıkıh usûlü üzerine de Mâlikî ulemâdan şerh yazanlar olmuştur. Bunlardan en önemli olan telif Muhammed er-Ru'aynî (ö. 954) tarafından kaleme alınan *Kurratü'l-'ayn bi şerhi Verakati İmâmi'l-Harameyn* isimli eserdir.⁶⁵

522

OMÜİFD

Eserleri Mâlikî ulemâyı etkileyen bir diğer önemli usûlcünün İmâm Gazalî (ö. 505/1111) olduğu görülmektedir. Onun usûl ilmine dair en kıymetli eseri olan *el-Mustasfâ* üzerine Mâlikî usûlcüler tarafından ihtisâr, şerh ve hâşiye çalışmaları yapılmıştır. Elimize ulaşan ilk yazılı ihtisâr çalışması ise Mâlikî mezhebinin gözde âlimlerinden İbn Rüşd'ün (ö. 595/1198) yazdığı *ez-Zarûrî fi usûli'l-fıkh* isimli eseridir. Endülüs çevresi

⁶¹ Ömer Türker, "Bir Tümdengelim Olarak Şâhitle Gâibe İstidlâl Yöntemi ve Cüveynî'nin Bu Yönteme Yönelttiği Eleştiriler", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 18 (2007), 11-12; Cüveynî'nin iki eseri karşılaştırıldığında *el-Burhân*'da ilk görüşlerinden farklı görüşleri savunduğu ve daha çok İmâm Şâfiî'ye meylettiği belirtilmektedir. İltaş, "Fıkıh Usûlü Yazımında "Kelamcılar Yöntemi ve Fakihler Yöntemi" Ayrışmasının Mahiyeti Üzerine", 71; Cüveynî'nin Bâkîllânî'ye muhalif olduğu konulara dair bir liste için bkz. İmâmu'l-Harameyn Ebu'l-Meâlî, Cüveynî, *el-Burhân fi usuli'l-fıkh*, nşr. 'Abdül'azîm Mahmûded-Dîb, (yy.:Dârü'l-Vefâ, 1997), Neşredenin Girişi, 1: 965-967.

⁶² Cüveynî'nin Bâkîllânî'den yaptığı nakillerin bir listesi için bkz. Cüveynî, *el-Burhân fi usûli'l-fıkh*, Neşredenin Girişi, 1, 948-949.

⁶³ Mâzerî, *İzâhü'l-mahsûl min Burhân'il-usûl*, Neşredenin Girişi, 16.

⁶⁴ Kaya, "Mazerî".

⁶⁵ Ali, Pekcan, "Cüveynî'nin *el-Varakât* Adlı Eseri Üzerine Çeviri ve Değerlendirme", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 14 (2009): 332.

gibi Mısır ulemâsı da bu esere önem vermiş İbn Şâs el-Mısırî (ö. 616/1219)⁶⁶ eser üzerine bir ihtisâr yazmıştır. Yapılan şerh çalışmalarına ise Abder'ın (ö. 626/1025) *el-Müstevfâ fi şerhi'l-Mustasfâ* isimli telif örnek olarak verilebilir.⁶⁷

H. V. asırda Mâlikî usûl çalışmaları çerçevesinde verilen eserlerin Cüveynî aracılığıyla daha ziyade Şâfi'î usûl eserleri üzerinden sürdürüldüğü görülmektedir. Esasen Cüveynî'nin temelde referans aldığı ismin Bâkılânî olduğu görüldüğü de sonradan görüşlerini değiştirmesi ve İmâm Şâfi'î ile örtüşen bir görüntü vermesi ve Mâlikî çevrede onun söz konusu bu eseri üzerinden çalışmaların yürütülmesi Mâlikî usûlünde Şâfi'î usûl anlayışının etkisini göstermesi açısından önemlidir. Diğer taraftan bu dönemde yine Bâcî ve İbnü'l-Arabî'nin de aynı şekilde eserlerinde Şâfi'î usûlcülerden faydalandıkları anlaşılmaktadır.

H. IV. ve VI. asırdaki fıkıh usûlü çalışmaları genel olarak değerlendirildiğinde iki temel durumun ortaya çıktığı tespit edilebilir. Bunlardan biri usûl çalışmalarının ilk başladığı Irâk bölgesinden artık Endülüs'e kaydığı ve Mâlikî usûl ilminin gelişimini artık Endülüs ulemâsının eliyle sürdürdüğü gerçeğidir.⁶⁸ Diğer ise Şâfi'î usûl eserlerinin Mâlikî usûl çalışmalarına bu dönemde girmeye başladığı bilgisidir. Ancak Mâlikî usûl çalışmaları bu dönemde Şâfi'î usûl eserleri üzerinden yapılmış olsa

⁶⁶ İbn Şâs Mısır bölgesinde Mâlikî fıkıhını en iyi bilen kişi olarak tanıtılmaktadır. Onun *furû'* fıkıha dair kaleme aldığı *'İkdü'l-cevâhiri's-semine fi mezhebi 'âlimi'l-Medîne* isimli eseri mezhep içinde muteber ve meşhûr olan bir başvuru kitabıdır. İbn Ferhûn bu eserin Gazâlî'nin *el-Vecz* isimli eserinin tertibinde yazıldığını ifade etmiştir. İbn Ferhûn, *Dibâcü'l-müzheb*, 1: 283; Ayrıca Karâfi bu telifi Doğu ve Bât'da bulunan bütün Mâlikî çevrelerin başvurduğu beş kitap arasında zikretmektedir. Karâfi, *ez-Zehîra*, 1: 36.

⁶⁷ Gazâlî'nin eserlerine yapılan bu çalışmalar ve Mağrib Mâlikî ekolüne olan etkisine dair daha fazla tahlil ve değerlendirme için bkz. Züveyb Hamâdî, "Gazzâlî'nin Fıkıh Usulü Çerçevesinde *"el-Mustasfâ min 'ilmi'l-usûl"* Adlı Eserinin Konumu ve Kuzey Afrika Ülkelindeki Mâlikî Mezhebine Etkisi (el-Gazzâlî müceddiden fi el-Mustasfâ ve eseruhu fi'l-Mezhebi'l-Mâlikî)", *Uluslararası Modern Çağ ve Gazzâlî Sempozyumu*, (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, 2014), 143-160.

⁶⁸ H. IV.-VI. asırlar arasında usûle dair verilen en önemli eserlerin konu başlığında belirtildiği üzere İbnü'l-Arabî, Bâcî gibi Endülüs'e mensup ulemâ tarafından verilmesi bu tespitin gerekçesidir.

da Mâlikî usûlcülerin üzerinde çalıştıkları müellifi eleştirdikleri ve Mâlikî usûl anlayışını savunmaya devam ettikleri de vurgulanmalıdır. Kâdî Abdülvehhâb (ö. 422/1031) *el-İfâde fî usûli'l-fıkh, et-Telhîs fî usûli'l-fıkh*⁶⁹, Muhammed Ebû Bekr b. Huveyz Mendâd (ö. h. 390 civarı) *Kitâbu fî usûli'l-fıkh*⁷⁰ bu asırda ele alınan ve sonraki dönemde mezhepte etkisi olan usûl eserlerindedir.

3. Mâlikî Usûl İlminde Klasik Dönem (h. VII. Asır ve Devamı)

3. Usûl Çalışmalarında Mısır Ulemâsının Etkisi

H. VII. asra geldiğinde Mâlikî usûl çalışmalarının Mısır eksenli yürütüldüğü görülmektedir. Mısır Mâlikî ekolü h. IV. asırdan sonra ilmi bir kopuş süreci yaşamış ancak h. V.-VII. asırlar arasında yaşanan gelişmeler sonucunda bölgede bütün Mâlikî ekollerin yakınlaştığı yeni bir Mâlikî fıkıh anlayışı ortaya çıkmıştır. İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249) ve öğrencisi Karâfî ile başlayan bu hareket fıkıhın hem furû' hem de usûl alanında etkili olmuştur. Bu bağlamda Mısır'da sona eren fikhî faaliyetlerin bu asırda yeniden canlandığı görülmektedir.⁷¹

Mâlikî usûlü h. VII. asırda daha önce benzeri görülmemiş bir telif faaliyeti ve ilmî hareketliliğe sahne olmuştur. Özellikle İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249) ile birlikte bu açıdan da yeni bir döneme girilmiştir. Âmidî'nin mütekellim usûlüne göre yazdığı ve fıkıh usûlü eserlerinin olgunluk çağını temsil eden, Kâdî Abdülcebbâr'ın (ö. 415/1025) *el-'Umed*, Cüveynî'nin *el-Burhân*, Basrî'nin (ö. 436/1044) *el-Mu'temed* ve Gazzâlî'nin *el-Müstasfâ'* sını özetlediği ve bunların içeriğini yeni bir sistemle ele aldığı el-

⁶⁹ Irak Mâlikî mezhebinde çok etkili bir isim olan müellif, Ebherî ve öğrencilerinden hadis ve fıkıh dersleri aldı. Özellikle fıkıh alanında İbnü'l-Kassâr ve Bâkılânî'den istifade etmiştir. İbn Fehûn, *Dibâcü'l-müzheb*, 2: 22; Karafî her iki eseri *Nefâ'isü'l-usûl*'ünde başvuru kaynağı olarak zikretmiş ve *el-İfâde*'nin iki cilt olduğu bilgisini vermiştir. Karafî, *Nefâ'isü'l-usûl fî şerhi'l-Mahşûl*, nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd – Ali M. Muavvaz, (Beyrut: yy., 1416/1995), 1, 92.

⁷⁰ Irak Mâlikî ekolünden olan Mendâd Ebherî'den hadis ve fıkıh eğitimi almıştır. Kaynaklarda vefat ettiği tarihe ilişkin kesin bir bilgi yoktur. Ancak h. 3. Asrın sonlarında olduğuna dair bir bilgi nakledilmektedir. İbn Fehûn, *Dibâcü'l-müzheb*, 2: 180.

⁷¹ Çavuşoğlu, *Irâk Mâlikî Ekolü*, 61.

İhkâm adlı eserini *Nihâyetü'l-vusûl ve'l-emel fi 'ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel* ismiyle ihtisâr edip sonra tekrar bu eser üzerine *Muhtasarü'l-usûl*'ü yazmıştır.⁷² Müellifin bu çalışmasından sonra eser, dönem ulemâsının ciddi bir teveccühüne mazhar olmuştur. Bu bağlamda eser üzerine şerh ve ihtisâr çalışmaları çok fazla yapılmış ve hadisleri tahrîç edilmiştir. Kaynakların verdiği bilgiye göre söz konusu metin üzerine yaklaşık otuzdan fazla şerh yazılmıştır.⁷³ Bu çalışmalar içinde Şâfi'î âlimler yoğunlukta olmak üzere Hanefî, Mâlikî ulemâ da bulunmaktadır.⁷⁴ İbnü'l-Hâcib'in yazdığı şerhi ihtisâr ettiği *el-Muhtasâr*'ı ise daha fazla ilgi görmüş Doğu ve Batı Mâlikî dünyasında ilim talep etmek isteyenlerin başvuru kitabı olmuştur.⁷⁵ Bu süreçte yapılan çalışmalarından dolayı İbnü'l-Hâcib Mâlikî fıkhnın olgunluk çağını başlatan⁷⁶ ve klasik dönem usûl çalışmalarını en fazla etkileyen isim olarak kabul edilmiştir.

el-Muhtasar gerek mütekellimîn gerekse de fukahâ yöntemine göre yazılan dönem eserleri tarafından başvurulan son muhtasar olarak kabul edilmiştir. Zira bundan sonraki usûl çalışmaları özellikle mütekellimîn yönteminde daha ziyâde şerh ve hâşiye üzerinden yürütülmüştür.⁷⁷ İbnü'l-Hâcib'in eserinde kullandığı ibârelerin icâzlı ve muğlak olmasından⁷⁸ dolayı üzerine çok fazla şerh yazılmıştır. İbnü'l-Hâcib'in Mâlikî usûl

⁷² Ferhat, Koca, "el-Muhtasar", *Türkiye Diyânet Vakfı Ansiklopedisi*, (Erişim Tarihi 8 Nisan 2020); Eseri Âmidî'nin *el-İhkâm*'ı üzerine yapılmış bir ihtisâr çalışması olarak kabul edenler bulunduğu gibi Râzî'nin *el-Mahsûl*'ü üzerine yapılmış bir çalışma olduğu konusunda da iddialar bulunmaktadır. Hammâdî, Düveyb, *et-Te'lîfî'l-usûlîfi'l-Mezhebi'l-Mâlikî*, (yy: Dirâsât Meğâribiyye, 2001), 32.

⁷³ Eseri neşredenlerden biri olan Nezîr Hamadû eserin yaklaşık 72 tane şerhini liste olarak vermiştir. Şerh ve haşiyelere dair ilgili liste için bkz. İbnHâcib, *Muhtasuru Müntehe's-sûl ve'l-emel fi 'ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel*, nşr. Nezîr Hamadû, (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1427/2006), Neşredenin Girişi, 92-104.

⁷⁴ İbnü'l-Hâcib'in *Muhtasar*'ına şerh yazan alimlerin bir listesi için bkz. Ebû Zeke-riyyâYahyâ b. Musa Rahûnî, *Tuhfetü'l-mes'ûl fi şerhi Muhtasar Müntehe's-sûl*, nşr. el-Hadi b. Hüseyin Şübeily, (Dübey : Dârü'l-Buhusli'd-Dirasati'l-İslâmiyye ve İhyai't-Türas, 2002/1422), Neşredenin Girişi, 43-44.

⁷⁵ Rahûnî, *Tuhfetü'l-mes'ûl*, Neşredenin Girişi, 15.

⁷⁶ İbrâhîm 'Alî, *İstîlâhu'l-mezheb 'inde'l-Mâlikîyye*, (Dübey: yy., 2000), 379.

⁷⁷ Koca, "el-Muhtasar".

⁷⁸ Söz konusu icâzlı ve muğlak ifadeler için bkz. İbn Hâcib, *Muhtasuru Müntehe's-sûl ve'l-emel fi 'ilmeyi'l-usûlve'l-cedel*, Neşredenin Girişi, 116.

ilmine olan en büyük katkısı ele aldığı usûl konularını mantık ilminin ilkeleri çerçevesinde işleridir. Bu bağlamda mantık ilmi eksenli usûl çalışmalarını Mâlikî fıkıh usulüne dahil eden kişinin İbnü'l-Hâcib olduğu ifade edilmektedir. Zira bu döneme kadar İbnü'l-Arabî, Bâcî, ve Mâzerî gibi Endülüs ulemâsı usûlde Eş'arî metodunu benimse de mantık ilmine karşı bir tavır geliştirmişlerdir.⁷⁹

3. 2. Memzûc Telif Metodunun Mâlikî Usûle Girmesi

Bu asırda Mâlikî usûl çalışmalarının yine Endülüs ulemâsı eliyle devam ettirildiği görülmektedir.⁸⁰ Bu dönemde Mâlikî usûl ilmi açısından en önemli çalışmayı Karâfî (ö.684/1285) vermiştir. Onun usûl ilmine dair mezhepte meşhur üç eseri bulunmaktadır. Bunlardan biri *Tenkîhu'l-fuşûl fi 'ilmi'l-usûl* isimli ilk eserdir.⁸¹ Eser, Karâfî'nin bizzat kendi ifadesiyle *Tenkîhu'l-fusûl fi'htîşârî'l-Maḥşûl* ismiyle kullanıldığından yaygın olarak Râzî'nin *Maḥsûl*'ünün muhtasarı olarak bilinmektedir. Ancak Karâfî'nin eserinde Kâdî Abdülvehhâb'ın *el-İfâde'si*, Bâcî'nin *el-İşâre'si* ve İbnü'l-Kassâr'ın *Uyûnü'l-edille'sinin* mukaddimelerine dayandığını ve bu eserlerdeki konuları özetlediğini ve onlarda bulunmayan başka konuları da ilave ettiğini ifade etmesi⁸² ve bu eseri de *ez-Zahîra* isimli fıkıh telifine bir mukaddime olması için yazdığını belirtmesi⁸³ onun sadece *Maḥsûl*'ü ihtisâr etmediğini göstermektedir. Eserde "imâm" ifadesiyle Râzî, "kâdî" ibaresiyle Bâkîllânî, "üstât" kelimesiyle de İsferyânî kastedilmektedir.⁸⁴ Kullanılan bu ibârelerden Karâfî'nin hem Mâlikî hem de Şâfiî usûlcülerin

⁷⁹ Selmânî, *İshâmâtü'l-imâmeyni el-Bâcî ve İbni'l-Arabî fi 'usûli'l-fikhbi'l-Endelüs*, 19.

⁸⁰ Söz konusu bu dönemde mezhepte usûle dair verilen en etkili ve önemli eserlerin İbnü'l-Hâcib, Karâfî, Şâtîbî gibi Endülüs ulemâsı tarafından verilmesi bu durumu göstermektedir.

⁸¹ Karâfî *Zehîrâ* isimli eserine iki tane mukaddime yazdığını ilk mukaddimedede ilmin fazileti ve âdâbını işleyeceğini ikinci mukaddimedede ise fıkıh usûlü ve kurallarını açıklayacağını ifade etmiştir. İşte söz konusu bu eser onun *Zehîrâ* isimli fıkıh eserine yazdığı ikinci mukaddime kısmıdır. Karâfî, *Zehîra*, nşr. Muhammed Haccî, (Beyrût: Dârü'l-Gârbi'l-İslâmî, 1994), 1: 39.

⁸² Karâfî, *Zehîra*, 1: 55

⁸³ Karâfî, *Zehîra*, 1: 55.

⁸⁴ Davut, İltaş, "Tenkîhu'l-fusûl", *Türkiye Diyânet İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim Tarihi 6 Nisan 2020).

teliflerinden yararlandığı görülmektedir. Zaten onun Râzî'nin *Mahsûl'*üne yazdığı *Nefâ'isü'l-üşûl fi şerhi'l-Mahsûl* isimli şerhi Kârâfî üzerinde özelde Râzî'nin genelde Şâfi'î usûl anlayışının etkisini göstermesi bakımından oldukça önemli bir veridir.⁸⁵ Karâfî bu şerhte her ne kadar Râzî'nin eserini şerhetse de bunun dışında müteakdimûn ve müteahhirûndan bütün Mâlikî ekoller, Şâfi'î, Mu'tezile ve Zâhirî usûlcülerin de birçok eserini kullanmıştır.⁸⁶ Bu bağlamda Karâfî'nin usûle dair yazdığı her iki eserinde Mâlikî usûl ilmine olan en büyük katkısının bu döneme kadar devam eden iki ayrı telif yöntemini mezcetmesi olduğu ifade edilmelidir. Usûl ilmiyle paralel olarak Karâfî'nin furu' fıkıh çerçevesinde hem Doğu hem de Batı Mâlikîlerinin referans aldığı kaynakları eserinde topladığı görülmektedir.⁸⁷

3. 3. Şâtıbî ve Mâlikî Fıkıhında Makâsıd Temelli Yeni Bir Usûl Anlayışı

İbn Hâcib'in ortaya koyduğu usûl geleneğinden çok farklı bir usûl ilmi ortaya koyan Şâtıbî'ye (ö. 790/1388) göre mezhebin ana kaynakları İbn Hâcib gibi müteahhirûn ulemânın muhtasarları yerine müteakdimûnun eserleri olmalıdır. İbn Hâcib'e olan bu tepkisi usûle dair kaleme aldığı eserde de ön plana çıkmaktadır. Zira orada öğrencisi Karâfî'nin usûlünü kaynak olarak kullanırken İbn Hâcib'in usûlünü hiç kullanmamıştır.⁸⁸ Şâtıbî esasen Mâlikî fıkıh usûlünün ilk dönemlerinden beri devam eden maslahat teorisini güçlü bir şekilde ele almasıyla diğer usûlcülerden ayrılmaktadır. Onun dönemine kadar Cüveynî, Gazâlî, 'Izz b. 'Abdüsselâm (ö. 606/1262) ve Karâfî ile devam eden maslahât ve makâsıd düşüncesi

⁸⁵ Karâfî, *Nefâ'isü'l-üşûl fi şerhi'l-Mahsûl*, nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd – Ali M. Muavaz, (Beyrut: yy., 1416/1995).

⁸⁶ Mâlikîlerden Bâcî, Kâdî ' Abdülvehhâb, Ebyârî, İbnü'l-'Arabî, İbnü'l-Hâcib zâhirilerden İbn Hazm ve Şâfi'îlerden Âmidî, Gazâlî ve Mutezileden EbûHüseyn el-Basrî (ö.436/1044) gibi eserlerin isimlerine dair bkz. Karâfî, *Nefâ'isü'l-üşûl*, 1: 94-96.

⁸⁷ Karâfî'nin furu' alanında tüm Mâlikî çevrelerin itibar ettiğini söylediği beş eser, Sahnûn'un *el-Müdevvene*, İbn Şâs'ın (ö.616/1219) *el-Cevâhir*, İbnü'l-Cellâb'ın (ö. 378/988) *et-Tefrî'*, Kâdî ' Abdülvehhâb'ın *et-Telkîn* ve Kayrevânî'nin (ö. 386/996) *er-Risâle* isimli kitaplarıdır. Karâfî, *ez-Zehîra*, 1: 36.

⁸⁸ Müellifin *el-Muvafakât* isimli usûl eserinin kaynaklarına dair bkz. Ebû Ubeyde Âlu Selmân, "Şâtıbî'nin *el-Muvafakât*'taki Kaynakları Üzerine, çev. Burhan Baltacı, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/1 (2006).

fıkıh usûlü delillerinden sadece biri iken Şâtıbî ile birlikte bu delil usûlün merkezine oturtulmuştur.⁸⁹ Maslahat söylemini ele alan müellifler arasında bu teoriyi en ileri düzeye taşıyan kişi yüksek maslahat teorisiyle Şâtıbî'den önce Karafî olmuştur.⁹⁰ Ancak Şâtıbî telif ettiği *el-Muvafakât fi usûli'ş-şerî'a* isimli usûl eserinde klasik fıkıh usûlü eserlerinden çok daha farklı bir sistematik kullanmış ve makâsîd teorisine eserin büyük bir kısmını ayırmıştır.⁹¹

Şâtıbî'nin eserinde en çok referans aldığı isimler İmâm Mâlik, Gazâlî, Râzî, Cüveynî, Karâfî, İbn Abdüsselâm, Şâfiî, Bâcî, İbn Hazm, Mâverdî (ö.450/1058) ve İbn Rüşd'dür. Müellifin genel olarak Mâlikî mezhebine müntesip usûlcülerden nakil yaptığı Şâfi'î olarak sadece İmâm Şâfi'î, Mâverdî ve Sunhâcî'den nakil yaptığı belirtilmektedir. Hanbelî ve Hanefî fıkıh usûlüne dair eserlerden bir alıntı yapıldığı ise tespit edilmemiştir.⁹² Şâtıbî'ye dair çalışma yapan son dönem araştırmacılar onun makâsîd konusunda bir çığır açtığı hususunda ortak kanaate sahiptirler. Bu araştırmacıardan bazısına göre, Şâtıbî bir hukuk felsefesi ve metodolojisi çalışması yapmış⁹³ bazısına göre ise Şâtıbî de İbn Haldûn gibi yeni bir ilmin temelini atmış olsa da gereken ilgiyi görememiştir.⁹⁴

Mâlikî usûl ilmi bakımından bu dönemin yeni bir dönem olduğuna işaret eden diğer bir çalışma ise Tilimsânî'nin (ö. 771/1370) *Miftâhü'l-vusûl* isimli

⁸⁹ Ertuğrul Boynukalın, *İslam Hukukunda Gaye Problemi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998),16-20.

⁹⁰ Apaydın, "Karafî".

⁹¹ Eserin klasik fıkıh usûlü eserlerindeki sistematığe uymadığını görmek için eserin muhtevasına bakılması yeterlidir. Ebû İshak İbrâhim b. Musa b. Muhammed el-Gırnâtî Şâtıbî, *el-Muvafakât*, nşr. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasân Âlü Salmân, (Huber : Dâru İbn Affan, 1997/1417); Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. Mehmet Erdoğan, "Şâtıbî'nin el-Muvafakât'ını Yeniden Okuma Anlama", *Dinî Ve Felsefî Metinler Yirmibirinci Yüzyılda Yeniden Okuma, Anlama Ve Algılama Sempozyumu*, Ed. Bayram Ali Çetinkaya, (İstanbul: Sultanbeyli Belediyesi Sosyal ve Kültürel İşler Müdürlüğü, 2002), 547-558, 2.

⁹² Şâtıbî, *Muvafakât*, Neşredenin Girişi, 1, 19-24; Âlu Selmân, "Şâtıbî'nin el-Muvafakât'taki Kaynakları Üzerine", 182-188.

⁹³ Mehmet, Erdoğan, "el-Muvafakât", *Türkiye Diyânet Vakfı Ansiklopedisi*, (Erişim Tarihi 11 Nisan 2020).

⁹⁴ Şâtıbî, *Muvafakât*, Neşredenin Girişi, 1: 25, 26, 29.

usûl eseridir.⁹⁵ Mağrib bölgesinin önemli fakihleri arasında bulunan Tilimsânî bu asırda mantık ve felsefenin Mağrib ve Endülüs'te gelişmesinde çok önemli bir role sahiptir. Şâtıbî gibi Müteahhirün döneminde ortaya çıkan muhtasar fıkı anlayışını eleştirmiş ve ilk dönem eserlerin fıkıhta temel eserler olarak alınması gerektiğini savunmuştur. Tahrîcu'l-furû' 'ale'l-usûl türündeki eserlerin önde gelen teliflerinden kabul edilen bu eser türündeki diğer eserlerden de farklılık arz eder. Bütün fıkı mezheplerinin görüşlerini fıkıh usûlü tarzında ele alan Tilimsânî usûl ve furû' arasında bir irtibat kurmaya çalışmıştır.⁹⁶

H. XIII. asır gibi geç dönemde Mâlikî usûl telifinde manzum türünde şekil açısından farklı bir edebiyat tarzının ortaya çıktığı görülmektedir. Esasen fıkıh usûlü ilminde söz konusu manzum edebiyatın tarihi daha öncesine dayansa da fıkıh usûlü tarihinde h. VIII. asırdan itibaren artış göstermiştir.⁹⁷ Mezhep içinde önde gelen ve benimsenen üzerinde birçok çalışmalar yapılmış eserler üzerine bir de manzum türü çalışmalar yapılmıştır. Mesela Mâlikî çevreler yanında Hanefî ve Şâfi'î ulema tarafından da kabul edilen İbnü'l-Hâcib'in *Muhtasar'*ına Şâfi'î ulema tarafından bu şekilde şerhler yazılmıştır.⁹⁸ Eser üzerine yazılan manzum şerhler dışında müstakil olarak manzum telif edilen fıkıh usûlü eserleri de mevcuttur. İbn 'Asım'ın (ö. 829/1426) *Murtaka'l-vusûl ilâ 'ilmi'l-usûl* adlı eseri müstakil olarak telif edilmiş ilk manzum eserlerdendir.⁹⁹ Müstakil olarak telif edilen Mâlikî usûl tarihinde üzerinde birçok çalışmanın yapıldığı en önemli manzum eser İbn Hâc el-'Alevî'nin (ö. 1233/1836) telif ettiği *Merâkî's-su'ûd* ve yine müellif tarafından yapılmış *Neşru'l-bunûd*¹⁰⁰ isimli

⁹⁵ Muhammed b. Ahmed et-Tilimsânî, *Miftâhu'l-vüçûl ilâ binâ'i'l-fürû' 'ale'l-usûl*, nşr. M. Ali Ferkûs, (Beyrut: el-Mektebetü'l-Mekkiyye, 1419/1998).

⁹⁶ Çavuşoğlu, *Irak Mâlikî Ekolü*, 92-96.

⁹⁷ Kaya, "Mâlikî Mezhebi".

⁹⁸ İbnü'l-Bulkinî (ö. 824/1421) ve Nasr el-Kinânî el-Askalânî (ö. 876/1472) gibi Şâfi'î âlimler bu esere manzum türü şerh yazan ulemâ arasındadır. Koca, "Muhtasar".

⁹⁹ Kâmil Yaşaroğlu, "İbn Asım, Ebû Bekir", *Türkiye Diyânet Vakfı Ansiklopedisi*, (Erişim Tarihi 13 Nisan 2020).

¹⁰⁰ İbn Hâc İbrâhîm el-'Alevî, *Merâkî's-su'ûd şerhu Neşru'l-bunûd*, nşr. Muhammed el-Emîn b. Muhammed Bîb, (yy: yy., 1426/2005).

şerhidir. Söz konusu bu esere Mâlikî usûlcülerden yine manzum türünde birçok şerh yazılmıştır. Ancak yine müellifin kendisinin yazdığı şerh kapsamlı olduğundan daha meşhur olmuştur.¹⁰¹ İbn Hâc eserinde mü-tahhîrûnun metodu olan memzuc yöntemini kullanmış ve Şâfi'î usûlcülerde Subkî'nin (ö. 771/1370) *Cem'u'l-cevâmi'* de kullandığı yöntemi takip etmiştir.¹⁰² Subkî'nin bu eseri ise Mâlikî usûlcü İbnü'l-hâcib'in *Muhtasar'*ına yazdığı *Ref'û'l-hâcib* ile *Minhâcü'l-vusûl'* a yazdığı *el-İbhâc* adlı şerhlerinin özeti olan bir çalışmadır.¹⁰³

Sonuç

Mâlikî usûl ilminin h. II.-IV. asırda tesîs/mütekaddimûn, h. IV.-VI. asırda gelişim/müteahhîrûn, h. VII. asırda klasik ve h. VIII. asırdan günümüze kadar da modern dönem olmak üzere dört farklı tarihsel süreç geçirdiği görülmektedir. Mâlikî usûlüne dair çalışmalar tesis dönemi olarak nitelenen ilk dönemlerden itibaren kaleme alınmıştır. Söz konusu bu çalışmaların temel dayanağı ise İmâm Mâlik'in fikhî faaliyetleri olmuştur. Kendisinin usûle dair bir eseri olmasa da telif etmiş olduğu *Muvattâ* isimli eser söz konusu usûl çalışmalarının temelini oluşturmuştur. Usûl ilmi telif geleneği çerçevesinde fukahâ ve mütekellimîn olmak üzere başlıca iki telif geleneği ortaya çıkmıştır. Mâlikî fikhî usûlü tarihinde ilk dönemlerde yapılan usûl çalışmalarında Irâk Mâlikî ekolünün ağırlığı ve etkinliği ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda yazılı olarak h.II. asırdan günümüze ulaşan ilk eser olan *Mukaddime'*de fukahâ metodunun esas alındığı görülmektedir. Ancak daha sonra telif edilen usûl eserlerinde mütekellimîn metodu hakim olmuştur. Mâlikî tarihinde bu methodla usûl eseri telif eden ve kapsamlı, sistematik ilk eseri veren isim, klasik ve modern dönem Mâlikîliğini ve ilk dönem Şâfi'î usûlünü de etkileyen Bâkîllânî olmuştur.

¹⁰¹ Muhammed Emîn b. Ahmed Zeydân'ın (ö.1335/1934) *Merâkî's-su'ûd* Muhammed Muhtâr el-Velâtî'nin (ö. 1330/1929) *Fethü'l-vedûd* Yahyâ b. Selîme el-Yunûsî'nin (ö. 1354/1953) *Teyşîrû's-su'ûd* isimli eserleri bu eser üzerine yazılmış şerhlerden bazılarıdır. 'Alevî, *Merâkî's-su'ûd şerhu Neşru'l-bunûd*, Neşredenin Girişi, 1: 15.

¹⁰² 'Alevî, *Merâkî's-su'ûd şerhu Neşru'l-bunûd*, Neşredenin Girişi, 1: 24.

¹⁰³ Ali Bardakoğlu, "Cem'u'l-cevâmi'", Türkiye Diyânet Vakfı Ansiklopedisi. (Erişim Tarihi 13 Nisan 2020)

h. IV.-VI. asır olan gelişme döneminde gelindiğinde Irak Mâlikî ekolünün zayıflaması ve hatta yok olmasıyla birlikte mezhepteki usûl çalışmaları Endülüs'e kaymıştır. Doğu'da eğitim alan Bâcî Doğu'nun cedel üzerine dayalı olan usûl anlayışını Endülüs'e taşıyarak cedel ve kelâm karşıtı olan Endülüs usûl çalışmalarının seyrini değiştirmiştir. Bütün Mâlikî usûlü nakledecek kadar kapsamlı ve mezhepte bulunan bütün görüşleri ve özellikle mezhepte meşhûr olan görüşleri ele alan *İhkâm* kendinden sonra Endülüs'te cedel, tercih ve hilâf temelli yeni bir usûl anlayışının öncüsü olmuştur. Bu dönemde yapılan usûl çalışmaları Şâfi'î usûl eserleri üzerinden yürütülmeye başlansa da Mâlikî anlayışı hep sürdürülmüştür. Bu bağlamda özellikle Mazerî'nin Cüveynî'nin *Burhân'ı* üzerine yazdığı *İzâhü'l-mahsûl* söz konusu temâyülün en önemli göstergesidir.

H. VII. asır ve sonrasında devam eden klasik dönem Mâlikî usûl çalışmalarında ise Endülüs ulemâsının yerini Mısır Ekolü almıştır. Memzuc telif geleneğinin Mâlikî usûle girdiği bu dönemin en önemli temsilcileri İbnü'l-Hâcib ve öğrencisi Karâfi olmuştur. Özellikle İbnü'l-Hâcib ile birlikte mantık temelli bir usûl anlayışı ortaya çıkmıştır. Muhtasar usûl anlayışının da ortaya çıktığı bu dönemde Mâlikî usûlü falliyetleri Şâfi'î ulemadan Razî ve Âmidî'nin eserleri üzerinden yürütülmüştür. İbnü'l-Hâcib'in çalışmaları neticesinde bu dönem Mâlikî usûlünün olgunluk çağı olarak nitelendirilmiştir. Bundan sonra usûle dair çalışmalar daha ziyâde şerh ve hâşiyeler üzerinden devam etmiştir.

Modern döneme gelindiğinde ise klasik fıkıh usûlü eserlerinin sistematiğinden çok farklı bir telif anlayışı ortaya çıkmıştır. Şâtıbî'nin kaleme aldığı *el-Muvafakât* daha önce mezhepte varlığını sürdüren maslahât ve makâsîd teorsini zirveye taşımış ve fıkıh usûlünü bu ilke üzerine bina etmiştir. Bu süreçten sonra Mâlikî usûlüne dair olan çalışmalar daha ziyâde Şâtıbî'nin ilkelerini ortaya koyduğu Makâsîd teorisi çerçevesinde yürütülmüştür. Bu dönemde artan bir telif türü de usûlde manzum türü eserlerin verilmesidir. İbn Hâc'ın eseri bu çerçevede verilmiş en meşhur ve üzerinde en fazla çalışmanın yapıldığı telifdir.

Söz konusu süreç genel olarak değerlendirildiğinde usûl tarihi boyunca Mâlikî ve Şâfi'î usûlcüler arasında sürekli ve karşılıklı bir ilişki olduğu tespit edilmektedir.

Kaynakça

- Ahmed, Alhasan Ambarek Eshteiwi. *Mâlikî Usûlündeki İhtilâfların Furû'daki Sonuçları*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- 'Alevî, İbn Hâc İbrâhîm *Merâkî's-su'ûd şerhu Neşru'l-bunûd*, nşr. Muhammed el-Emin b. Muhammed Bîb, 2 Cilt, (yy: yy., 1426/2005).
- Âlu Selmân, Ebû Ubeyde. "Şâtîbî'nin el-Muvafakât'taki Kaynakları Üzerine. çev. Burhan Baltacı, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 6/1 (2006): 181-189.
- Apaydın, Yunus. "İbnHazm". *Türkiye Diyânet Vakfı Ansiklopedisi*. (Erişim Tarihi 24 Mart 2020). <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-hazm#1>
- Atar, Fahrettin. *Fıkıh Usûlü*. İstanbul: MÜİFAV Yayınları, ts..
- Aybakan, Bilal. "Şâfi'î Mezhebi". *Türkiye Diyânet Vakfı Ansiklopedisi*. (Erişim Tarihi 13 Nisan 2020). <https://islamansiklopedisi.org.tr/safii-mezhebi>
- Bâcî, Ebû'l-Velîd. *İhkâmü'l-fusûl fî ahkâmî'l-usûl*. nşr. 'Abdülmeccid Türkî. 2 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Gârbî'l-İslâmî, 1986.
- Bâkîllânî, Kâdî Ebu Bekr. *et-Takrîbve'l-irşâdii's-sağîr*. nşr. Abdulhamîd b. Ali Ebû Züneyd. 3 cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1998.
- Bardakoğlu, Ali. "Cem'u'l-cevâmi'". *Türkiye Diyânet Vakfı Ansiklopedisi*. (Erişim Tarihi 13 Nisan 2020). <https://islamansiklopedisi.org.tr/cemul-cevami-subki>
- Boynukalın, Ertuğrul. *İslam Hukuk'unda Gaye Problemi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998.
- Cüveynî, Ebu'l-Me'âlî Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf. *Kitabu't-telhîs fî usûli'l-fikh*. 3 Cilt. nşr. Abdullah Cülem en-Nibâli-Beşîr Ahmed el-Umerî. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 1996.
- Cüveynî, İmâmu'l-Harameyn Ebu'l-Meâlî. *el-Burhân fî usuli'l-fikh*. nşr. 'Abdül'azîm Mahmûd ed-Dîb. 2 Cilt. yy.: Dârü'l-Vefâ, 1997.
- Çavuşoğlu, Ali Hakan. *Irak mâlikî Ekolü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004.
- Duman, Soner. "Usûlü'l-fikh". *Türkiye Diyânet Vakfı Ansiklopedisi*. (Erişim Tarihi 22 Mart 2020). <https://islamansiklopedisi.org.tr/usulul-fikh>

- Ebû Zehrâ, Muhammed. *Târîhu'l-mezâhibu'l-İslâmî*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikrî'l-'Arabî, 1989.
- Ebû Zehrâ, Muhammed. *Mâlik: Hayâtuhû, 'Asruhû, Arâuhû ve Fıkruhû*. İkinci Baskı. Beyrût: Dâru'l-Fikrî'l-'Arabî, ts..
- Erdoğan, Mehmet. "Şâtıbî'nin el-Muvafakât'ını Yeniden Okuma Anlama". *Dinî Ve Felsefî Metinler Yirmibirinci Yüzyılda Yeniden Okuma, Anlama Ve Algılama Sempozyumu*. Ed. Bayram Ali Çetinkaya. 547-558. İstanbul: Sultanbeyli Belediyesi Sosyal ve Kültürel İşler Müdürlüğü, 2002.
- Erdoğan, Mehmet. "el-Muvafakât". *Türkiye Diyânet Vakfı Ansiklopedisi*. (Erişim Tarihi 11 Nisan 2020). <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-muvafakat>
- Erturhan, Sabri. "Ebü'l-Velîd el-Bâcî ve "İhkâmü'l-fusûl"ü". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 6/1 (2002). 235-248.
- Gölcük, Şerafettin. "Bâkîllânî". *Türkiye Diyânet Vakfı Ansiklopedisi*. (Erişim Tarihi 22 Mart 2020). <https://islamansiklopedisi.org.tr/bakillani>
- Halîl b. İshâk. *Muhtasarı Allâme Halîl*. nşr. Ahmed Câd. Kâhire: Dâru'l-hadîs, 1426/2005.
- Hamâdî, Züveyb. "Gazzâlî'nin Fıkıh Usulü Çerçevesinde "el-Mustasfâ min 'ilmi'l-usûl" Adlı Eserinin Konumu ve Kuzey Afrika Ülkelerindeki Mâlikî Mezhebine Etkisi (el-Gazzâlî müceddiden fi el-Mustasfâ ve eseruhu fi'l Mezhebi'l-Mâlikî)", *Uluslararası Modern Çağ ve Gazzâlî Sempozyumu*. 143-160. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, 2014.
- Humeydî. *Cüzvetü'l-muktebis fi târihi 'ulemâifi'l-Endelûs*. nşr. İbrâhîm Ebyârî. 2 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kitâbî'l-Mısırî, 1989.
- İbn 'Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah en-Nemerî el-Endülišî. *et-Temhîd*. 26 Cilt. nşr. Mustafa b. Ahmed, Muhammed Abdulkebîr. Mağrib: Vezâretü Umumî'l-Evkâf ve'ş-Şuûnî'l-İslamiyye, 1967.
- İbnü'l-'Arabî, Ebû Bekr. *Kabs fi şerh-i Muvoattâ'*. nşr. Muhammed Abdullâh Veled Kerîm. Beyrût: Dârü'l-Gârbi'l-İslâmî, 1992.
- İbnü'l-'Arabî, Ebû Bekr. *Mahsûl fi usûli'l-fıkh*. nşr. Hüseyin 'Ali el-Yedrî. 'Ammân: Dârü'l-Beyârik, 1420/1999.
- İbnü'l-Faradî. *Târîhu 'ulemâi'l-Endelûs*. nşr. Muhammed Ebyârî. 2. Baskı. Beyrût: Matbaatü'l-Medenî, 1989.
- İbn Ferhûn. *Dibâcü'l-müzheb fi ma'rifetie'yâni 'ulemâi'l-mezheb*. nşr. Muhammed el-Ahmedi Ebu'n-Nûr. 2 Cilt. Kâhire: MektebetüDârî't-Türâs, 1426/2005.
- İbnü'l- Hâcib. *Muhtasuru Münthe's-sûl ve'l-emel fi 'ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel*. nşr. Nezîr Hamadû. 2 Cilt. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1427/2006.

İbnü'l-Kassâr. *Mukaddime fi 'usûli'l-fikh*. nşr. Mustafâ Mahdûm. Riyâd: Dâru'l-Mu'allime, 1420/1999.

İbrâhîm 'Alî. *Istîlâhu'l-mezheb 'inde'l-Mâlikîyye*. Dübey: yy., 2000.

İltaş, Davut. "Fıkıh Usûlü Yazımında "Kelamcılar Yöntemi ve Fakihler Yöntemi" Ayrımlaşmasının Mahiyeti Üzerine". *Bilimnâme*. 17 (2009/2): 65-95.

İltaş, Davut. "Tenkîhu'l-fusûl". *Türkiye Diyânet Vakfı Ansiklopedisi*. (Erişim Tarihi 6 Nisan 2020). <https://islamansiklopedisi.org.tr/tenkihul-fusul>

İmâm Mâlik, *Muvattâ'*. nşr. Muhammed Fuâd 'Abdülbâki. 2 Cilt. Mısır: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî: ty..

Kâdî İyâz, Musâ b. İyâd es-Sebtî. *Tertîbu'l-medârik ve takrîbu'l-mesâlik li-ma'rifeti a'lemi mezhebi Mâlik*. İkinci Baskı. Rabat: Vizâretü'l-Evkâf el Mağribiyye, 1403/ 1983.

Karâfi. Şahâbuddin Ebû Abbâs Ahmed b. İdrîs. *Nefâ'isü'l-uşûl fi şerhi'l-Maḥşûl*. nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd – Ali M. Muavvaz. Beyrut: yy., 1416/1995.

Karâfi, Şahâbuddin Ebû Abbâs Ahmed b. İdrîs. *ez-Zehîra*. nşr. Muhammed Haccî. 14 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Gârbi'l-İslâmî, 1994.

534

Karaman, Hayrettin. *İslam Hukuk Tarihi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2009.

OMÜİFD

Kaya, Eyüp Sait. "Mâlikî Mezhebi". *Türkiye Diyânet Vakfı Ansiklopedisi*. (Erişim Tarihi 26 Mart 2020). <https://islamansiklopedisi.org.tr/maliki-mezhebi>

Kaya, Eyüp Sait. "Mâzerî". *Türkiye Diyânet Vakfı Ansiklopedisi*. (Erişim Tarihi 01 Nisan 2020). <https://islamansiklopedisi.org.tr/mazeri>

Koca, Ferhat, "el-Maḥşûl", *Türkiye Diyânet Vakfı Ansiklopedisi*, (Erişim Tarihi 6 Nisan 2020). <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-mahsul#7s8d6f87>

Ferhat, Koca, "el-Muhtasar", *Türkiye Diyânet Vakfı Ansiklopedisi*, (Erişim Tarihi 8 Nisan 2020). <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-muhtasar--ibnul-hacib>

Köksal, Asım Cüneyd- Dönmez, İbrahim Kâfi. "Usûl-i fıkıh". *Türkiye Diyânet Vakfı Ansiklopedisi* (Erişim Tarihi 18 Mart 2020). <https://islamansiklopedisi.org.tr/usul-i-fikih>

Mahlûf, Muhammed. *Şeceretü'n-nuri'z-zekiyye fi tabakati'l-Malikiyye*. nşr. 'Ali 'Ömer. 3 Cilt. Kâhire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1328/2007.

Mâzerî. *İzâhü'l-maḥşûl min Burhân'il-usûl*. nşr. 'Ammâr et-Tâlibî.yy.: Dâru'l-Gârbi'l-İslâmî, ty..

Muhtâr, Muhammed. *Medhâl ilâ usûli'l-fıkhi'l-mâlikî*. nşr. Muhammed Şâzelî en-Neyfer. Rabât: Dâru İbn Hazm, 1436/2011.

Nas, Taha. "İcmâ Teorisi ve Bâkılânî'nin Etkisi". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 17, 30 (2014/2): 1-38.

- Okur, Kâşif Hamdi. "Muhyiddîn İbnü'l-'Arabî'nin Kıyâs ve İstihsâna Yaklaşımı". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 7 (2007/4): 213-245.
- Özel, Ahmet. "Bâcî". Türkiye Diyânet Vakfı Ansiklopedisi. Erişim Tarihi 26 Mart 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/baci>
- Özen, Şükrü. "İbnü'l-Kassâr". *Türkiye Diyânet Vakfı Ansiklopedisi*. (Erişim Tarihi 19 Mart 2020). <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-kassar>
- Pekcan, Ali. "Cüveynî'nin el-Varakât Adlı Eseri Üzerine Çeviri ve Değerlendirme". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 14 (2009), 329-352.
- Rahûnî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Musa. *Tuhfetü'l-mes'ûl fi şerhi Muhtasar Müntehe-sûl*. nşr. el-Hadi b. Hüseyin Şübeyli. 4 Cilt. Dübey : Dârü'l-Buhuslî'd-Dirasâtî'l-İslâmiyye ve İhyâî't-Türâs, 2002/1422.
- Selmânî, Beşşâr. *İshâmâtü'l-imâmeyni el-Bâcî ve İbni'l-'Arabî fi 'usûli'l-fikhbi'l-Endelüs*. Cezâyir: Câmî'atü Muhammed Bûdiyâf el-Mesilâ, Yüksek Lisans Tezi, 1440/2019.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl. *el-Mebsût*. ed. Mustafa Cevat Akşit. 30 Cilt. İstanbul: Gümüşev Yayınları, 2008.
- Şâtübî, Ebû İshak İbrâhîm b. Musa b. Muhammed el-Gırnatî. *el-Muvafakât*. nşr. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasân Âlü Salmân. Huber : Dâru İbn Affan, 1997/1417.
- Tilimsânî, Muhammed b. Ahmed. *Miftâhu'l-vüşûl ilâ binâ'î'l-fürû' 'ale'l-uşûl*. nşr. M. Ali Ferkûs. Beyrut: el-Mektebetü'l-Mekkiyye, 1419/1998.
- Türker, Ömer. "Bir Tümdengelim Olarak Şâhitle Gâibe İstidlâl Yöntemi ve Cüveynî'nin Bu Yönteme Yönelttiği Eleştiriler". *İslam Araştırmaları Dergisi*. 18 (2007): 1-25.
- Türkî, 'Abdülmeçîd. *Münazarât beyne 'usûli'-ş-şer'iatî'l-İslâmiyye beyne İbn Hazm ve'l-Bâcî*. çev. 'Abdüssabûr Şâhîn. Beyrût: 1986.
- Yaşaroğlu, Kâmil, "İbn Asım, Ebû Bekir", *Türkiye Diyânet Vakfı Ansiklopedisi*, (Erişim Tarihi 13 Nisan 2020). <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-asim-ebu-bekir>

